

Χορευτικά δρώμενα της Αποκριάς στη Νάξο

ΦΟΥΣΤΑΝΕΛΑΔΕΣ ή ΚΟΡΔΕΛΑΤΟΙ ή ΛΕΒΕΝΤΕΣ

Δρ. Σταύρος Χ. Σπηλιάκος

- ✓ Ανακοίνωση - Πρακτικά 6ου Διεθνούς Συνεδρίου της Διεθνούς Οργάνωσης Λαϊκής Τέχνης (Δ.Ο.Λ.Τ.), Αθήνα 1992, σ. 22-31.
- ✓ Δημοσιεύτηκε επίσης στο περιοδικό “Αιγαιοπελαγίτικα Θέματα”, τ. 38, 1994, σ. 43-48).
- ✓ Συμπεριελήφθη στον Τιμητικό τόμο για τον Καθ/τή Δημ. Β. Οικονομίδη “ΔΡΥΣ ΥΨΙΚΑΡΗΝΟΣ”, Αθήνα 2007, σ. 577-594.

ΤΣ' ΑΠΟΚΡΙΑΣ

Ψευδώνυμο: «Ο Νικολός»

Εφημ. «Τ' ΑΠΕΡΑΘΟΥΤ», φ. 64, Φλεβάρης – Μάρτης 1989, σ. 9

Ξα νάρθε φέτη πάλι,
- κι ας έχει τέθοιο χάλι! -
Ξα νάρθ' Αποκριά,
γκαγκανοκατσιβέλα,
μπεκρού, λωλοτσουρβέλα,
τουρλού- μπουρλού γριά.

Περνά απού μες τσι στράτες
τσ' Αθήνας με παράτες,
μα ώ δε ντη θωρώ,
μόνου στα περασμένα
ο νους μου πάει εμένα
κι εκείνα ανεστορώ.

Θωρώ το στολισμένο
δοκαροστιασμένο,
φτωχό μας μαεριό,
κι ανεστορώ τσι πόρτες,
πο' σφάζασν αλλότες
τσι χοίροι στο χωριό.

Αίματα μες τσι στράτες,
παιδιά, σκυλιά έμάτες,
χοιρομουγκαλητά,
μ' αλήθεια κι απ' αλήθεια,
χαρά τρανή στα στήθια
νιώθαμε μ' όλα έφτα!

Στα σπήθια φασπόθια
σπλήνες, μάθιές, συκώθια,
μπριζόλες στη φωθιά,
κρασάκι σουφουνάτο,
- κλου- κλου! - π' ανάθεμά το,
νάμα τον η ρουφιά!

Τα βράδια στα σοκάκια,
τζαμπούνες και ντουμπάκια,
λαούτα και βιολιά,
κι επάνα' ντα τραούδια
γριές και κοπελούδια
στη βλάχα την παλιά.

Και το Τυρνό Σαββάτο,
μέρα τω' γκουδουνάτω,
πο' παίρνα' ντο χωριό
αμπαδελοντυμένοι,
και κουδουνοζωσμένοι,
τρομάρα τω μπαιδιώ!

Θυμάστε: Κρύο, χιόνια,
μα φίσκα τα μπαρκόνια
τση Πλάτσας, τα πουδιά,
να δούσι τζι μοσκάροι
- τον Κλου και το Ζάαρη -
στη μπαλιομοσκαριά.

Και πίσω ο Κωνσταντίνος
- συνάδελφος κι εκείνος
στη μαραγκοδουλειά, -
ήκλαιε το γκαμένο
Μπενάκη απεθαμένο
στου Χιώτη τα σκαλιά.

Μα τώρα είντα τα λέω,
- τάχας κι εώ να κλαίω; -
κι είντα τ' ανεστορώ,
πο' χάθησα' γκι εκείνα
μ' όλα, και στην Αθήνα
μοσκάροι άλλοι θωρώ!...

ΧΟΡΕΥΤΙΚΑ ΔΡΩΜΕΝΑ ΤΗΣ ΑΠΟΚΡΙΑΣ ΣΤΗ ΝΑΞΟ ΦΟΥΣΤΑΝΕΛΛΑΔΕΣ ή ΚΟΡΔΕΛΑΤΟΙ

Με την εργασία αυτή φιλοδοξούμε να κατευθύνουμε το βλέμμα στον ορίζοντα της Χορολογίας του Νεοελληνικού χορού. Θα οδηγηθεί δε στην ανακάλυψη των χορευτικών δρωμένων και των σχέσεων που δημιουργούνται κατά την διαδικασία του αποκριάτικων δρωμένων και ιδιαίτερα αυτών των Φουστανελάδων (Κορδελάτοι,¹ Λεβέντες²) σε μια τυπική ελληνική αιγαιοπελαγίτικη επαρχία, τη Νάξο, αλλά και στην αναζήτηση προοπτικών δυνάμεων, δηλαδή δυνάμεων που το καθιστούν μορφωτικό αγαθό για μια ελληνική παιδεία.

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να εμφανιστούν τα χορευτικά δρώμενα και ν' αναδειχθούν συστηματικά ως κυρίαρχα, σαν μέρος της συνολικής κοινοτικής δράσης, λειτουργικού και ψυχαγωγικού χαρακτήρα. Τα χορευτικά αυτά δρώμενα, αφορούν στα πρόσωπα (πρωταγωνιστές) και στην κοινότητα και είναι ενταγμένα στο σύνολο των άλλων αποκριάτικων γεγονότων, που αφορούν στις εθιμικές καταστάσεις.

Για τη λέξη – όρο «δρώμενο» και ιδιαίτερα «χορευτικό δρώμενο» που αποτελεί και το κέντρο της προβληματικής αυτής της εργασίας, θεωρώ ότι πρέπει να γίνει ειδικότερη αναφορά.

¹ Έτσι ονομάζονται οι «Φουστανελάδες», επειδή κρέμονται από την πλάτη του γιλέκου τους πολύχρωμες κορδέλες.

² Έτσι ονομάζονται οι «Φουστανελάδες» στα κατωχώρια. «Λεβέντης= τουρκ. levend, ιταλ. leventi, πειρατές απ' την Ανατολή και αργότερα σώμα ναυτών πυροβολητών», βλ. Σ. Ξανθοδάκη, *Λαογραφία*, 7, 379, βλ. επ. Κ. Άμαντο, *Γλωσσ. Μελετ.* 322 κ. εξ., βλ. επ. Τ. Νατσούλης, *Αιγαιοπελαγίτικα Θέματα*, 35 (1993) και βλ. επ. Β. Περισίδης, *Το Εθνικό μας τραγούδι*, τόμ. Α', Πιτσιλός, Αθήνα 1983, σ. 190-191.

Λεξικολογικά λοιπόν, δρώμενα είναι τα πραττόμενα, τα ενεργούμενα.³

Κατά την Κ. Κακούρη,⁴ το δρώμενο ορίζεται ως «μαγικό - θρησκευτικό δραματοποιημένο θέαμα» ή «δραματοποιημένη ιεουργία», δίχως όμως να ταυτίζεται η μαγεία με τη θρησκεία, αλλά αποτελεί μονάχα συμφυρμό στοιχείων τους.⁵ Η σημερινή ανθρωπολογία, κατά τον Β. Πούχνερ,⁶

«δυσκολεύεται στη διαφορική διάγνωση του ιερού και του κοσμικού, ονομάζει δε “δρώμενον” κάθε πράξη που ακολουθεί ένα τυπικό, επαναλαμβάνεται σε τυποποιημένη μορφή ή ανήκει σε ολόκληρη καθορισμένη εθιμοτυπία, είτε θρησκευτικού είτε μαγικού περιεχομένου, είτε χωρίς κανένα έκδηλο νόημα. Επειδή τα δρώμενα απευθύνονται στην ανθρώπινη κοινωνία ή σε εξωανθρώπινες δυνάμεις, συχνά έχουν παραστατικό χαρακτήρα, στον οποίο έγκειται τώρα η δυνητική εξέλιξη προς καθαρά θεατρικές μορφές».

Ο ίδιος, θα ορίσει το εννοιολογικό πλέγμα τελετή / τελετουργία / έθιμο / δρώμενο, ως ένα

«σημειωτικό σύστημα κοινωνικών πράξεων, που τηρούν και στην επανάληψή τους ένα καθιερωμένο τυπικό, είναι δεσμευτικές (ή και αναγκαστικές) για την κοινότητα, εντείνουν το συναίσθημα του «εμείς» και παριστάνουν την ταυτότητα της ομάδας (δεν είναι βιολογικά δοσμένες αλλά προϊόντα εκμάθησης), γεφυρώνουν κρίσιμες φάσεις της ζωής (ή της χρονιάς), αναδιαρθρώνουν όλη την κοινωνική πραγματικότητα και είναι ωστόσο πιστοί καθρέπτες των κοινωνικών αξιών που ισχύουν, οπτικές προτάσεις της ιδεολογίας μιας μικροκοινωνίας ή και μακροκοινωνίας».

Η Α. Κυριακίδου Νέστορος⁷ για τον ίδιο όρο τονίζει πως:

«...Η πραγματική σημασία των “δρωμένων”, υποστηρίζουν οι οπαδοί της Σχολής «Cambridge», βρίσκεται στη συλλογικότητα της Πράξης: οι τελετουργίες δημιουργούν μια ψυχική έξαρση, μέθη στην οποία οι συμμετέχοντες χάνουν το αίσθημα της ατομικότητάς τους και σφυρηλατούν τους δεσμούς της κοινωνικής αλληλεγγύης. Ο σκοπός λοιπόν των “δρωμένων” είναι βασικά κοινωνικός: εξυπηρετεί την κοινωνική συνοχή της ομάδας, καλλιεργώντας την κοινωνική της συνείδηση».

³ Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης, Η. Liddell R. Scott, έκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα και Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής, J. B. Hofmann, 1950, München, (μτφρ. Α. Παπανικολάου, 1989, Αθήνα).

⁴ Κ. Κακούρη, «Θρακικά δρώμενα στην ύστατη ώρα», Πρακτικά του Β' Συμποσίου Λαογραφίας. Ινστιτούτου Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, Θεσσαλονίκη 1976 (113-126).

⁵ Κ. Κακούρη, «Ο χορός και η μαγεία στις ρίζες του θεάτρου», περ. Θέατρο, χρ. Δ', 20, Μάρτης – Απριλίου (1965) 78.

⁶ Β. Πούχνερ, «Θεατρικά στοιχεία στα δρώμενα του Βορειοελλαδικού χώρου», Πρακτικά του Δ' Συμποσίου Λαογραφίας. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη (1983) 225-267, του ίδιου, «Η θεωρία του λαϊκού θεάτρου: κριτικές παρατηρήσεις στον γενικό κώδικα της θεατρικής συμπεριφοράς του ανθρώπου», Λαογραφία, παράρτημα 9, 1985 και του ίδιου, Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια (συγκριτική μελέτη), Πατάκης, Αθήνα 1989.

⁷ Α. Κυριακίδου Νέστορος, «Η ερμηνεία των Μύθων στον 20ο αι.», Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και γενικής Παιδείας, Νο 4, (1984) 98.

Τέλος η Μάγδα Ζωγράφου⁸ δίνει ένα δικό της ορισμό για τον όρο «χορευτικά δρώμενα», λαμβάνοντας υπόψη της όλα τα παραπάνω, και εντοπίζοντάς τον μάλιστα στα «ευετηριακά χορευτικά δρώμενα»:

«...Με βάση τα παραπάνω και έχοντας επίγνωση των δυσχερειών που παρουσιάζει ο σαφής και ακριβής προσδιορισμός τόσο σύνθετων εννοιών, θα ονομάσω ευετηριακά λαϊκά χορευτικά δρώμενα εκείνα τα χορευτικά συστήματα που τελούνται στο πλαίσιο μιας περισσότερο ή λιγότερο κλειστής κοινωνικής ζωής και δομούνται από αυθόρμητες και αλληλοσυσχετιζόμενες συμβολικές χορευτικές πράξεις μαγικοθρησκευτικής σκοπιμότητας, αποτελούν ή ανήκουν σε μια καθορισμένη εθιμοτυπία, διέπονται από αυστηρή σύμβαση, τηρούν και κατά την επανάληψη τους ένα καθιερωμένο τυπικό, γεφυρώνουν κρίσιμες φάσεις του χρόνου, έχουν χώρο-χρονική / ημερολογιακή δέσμευση, είναι παραδοσιακά κληρονομημένα και σημειοδοτούν την ταυτότητα της ομάδας».

Στην ελληνική βιβλιογραφία για πρώτη φορά χρησιμοποιείται ο όρος «χορευτικό δρώμενο» από την Ρ. Λουτζάκη στην εργασία της με τίτλο «Ο γάμος ως χορευτικό δρώμενο» μεταφράζοντας τον αγγλικό όρο «event».⁹

Μεθοδολογικά στοιχεία

Η καταγραφή και μελέτη του χορού δεν γίνεται ως απλή χορευτική πράξη, αλλ' ως γεγονός μέσα στο κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον του χωριού, με τα στοιχεία της θεατρικότητας¹⁰ των διαδικασιών των χορευτικών γεγονότων. Αναφέρονται εθιμικές τελετουργίες, ενώ θεματοποιούνται διαλαμβανόμενες πράξεις χορευτικών γεγονότων μεγάλης σημασίας παράλληλα κι αντίστοιχα με την ανάπτυξη θεατρικών σκηνών και μουσικών και τραγουδιστικών στοιχείων.

Χρησιμοποιήθηκαν οι **μέθοδοι** των Φυσικών Επιστημών δια των Πρωτοκόλλων,¹¹ των οποίων η ανάλυση γίνεται με την επαγωγική μέθοδο και έτσι αποκτούν ερμηνευτικό

⁸ Μ. Ζωγράφου, *Ο χορός στην Ελληνική παράδοση*, Art Work², Αθήνα 2003, σ. 261

⁹ Ρ. Λουτζάκη, "Ο Γάμος ως χορευτικό δρώμενο. Η περίπτωση των προσφύγων της Ανατολικής Ρωμυλίας στο Μικρό Μοναστήρι Μακεδονίας", *Εθνογραφικά* 4/5 Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα (Π.Λ.Ι.), Ναύπλιο, (1983-84) 143-176.

¹⁰ Β. Πούνχερ, *Σημειολογία του Θεάτρου*, Παϊρίδης, Αθήνα 1985, σ. 62. Βλ. επ. Μ. Γ. Μερακλή, *Ελληνική Λαογραφία, Ήθη και έθιμα*, Οδυσσέας, Αθήνα 1986, σ. 53 κ.ε., του ίδιου, *Λαϊκή Τέχνη, Ελληνική Λαογραφία*, τόμ. Γ', Οδυσσέας, Αθήνα 1992, σ. 90.

¹¹ Για τον όρο «πρωτόκολλα» (στις Υποσημειώσεις **Πρωτ.** *) βλ. Γ. Δ. Φράντος, *Προλεγόμενα Θεωρίας - Φιλοσοφίας Αθλητισμού*, Τελέθριον, Αθήνα 1996, (Μέρος Β', Κεφ. «η έρευνα των Φυσικών Επιστημών», σ. 197-228). Το πρώτο σημείο της δομής των Φυσικών Επιστημών είναι τα πρωτόκολλα. Στις Φ. Ε. γίνεται λόγος για φαινόμενα, δηλ. για εκφράσεις πρωτοκόλλων. Φαινόμενο σημαίνει ένα συμβάν, το οποίο μπορούμε να παρατηρήσουμε. Ό,τι φαινόμενο ή εκθέσεις της παρατήρησης διαπιστώνονται, οι οποίες κατατίθενται και καταγράφονται, λέγονται πρωτόκολλα. Ήτοι: πρωτόκολλα = οι εκφράσεις που διαπιστώνονται τα συμβαίνοντα ή συμβάντα.

* Οι αριθμοί μετά το (Πρωτ. ...), αντιστοιχούν σε κάποιο πρόσωπο, κατάσταση ή γεγονός μαγνητοφωνημένο, βιντεοσκοπημένο ή φωτογραφημένο ή καταγραμμένο μετά από συστηματική συμμετοχική παρατήρηση και βρίσκονται στο προσωπικό μου αρχείο.

και γενετικό χαρακτήρα. Τα πρωτόκολλα αυτά, τα οποία αφορούν στα χορευτικά γεγονότα, συγκεντρώθηκαν με τη συνέντευξη,¹² τη συμμετοχική παρατήρηση, και την αποτύπωση (μαγνητόφωνο, βίντεο, φωτογραφία) κατά την περίοδο των ετών 1987-1991. Επίσης χρησιμοποιήθηκαν ως πηγές χειρόγραφα από Λαογραφικό Αρχείο της Ακαδημίας Αθηνών, το Αρχείο του Λαογραφικού Σπουδαστηρίου της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (Λ.Σ.Φ.Σ.Π.Α.) κ.ά. Η ερευνητική εργασία αυτή φτάνει μέχρι τα κράσπεδα των Γενικεύσεων και της Γενικής Θεώρησης μέσω του τοπικού χορολογικού φαινομένου (υποσυστήματος) του Νεοελληνικού χορού. Ο τόπος αποτελεί και γεωγραφικό και ιστορικό και κοινωνικό και πολιτιστικό προσδιορισμό, που οδηγεί σ' έναν ευρύτερο ορίζοντα, ο οποίος ονομάζεται Νεοελληνική παράδοση.

Ανθρωπογεωγραφικά στοιχεία

Χορολογικό ερευνητικό κέντρο στην εργασία αυτή αποτελεί το χωριό της ορεινής Νάξου Κινίδαρος. Είναι κτισμένο σε μια πετρώδη πλαγιά απέναντι από τον μικρό Ζα, τον Ζα του Κινιδάρου,¹³ σε απόσταση 16 περίπου χλμ. από την Χώρα και σε υψόμετρο 400 μ. Οι κάτοικοί του ασχολούνται με την γεωργία, την κτηνοτροφία και μετά το 1950 μερικοί με την εξόρυξη μαρμάρου.

Η σημερινή θέση του χωριού είναι νεότερη διότι «συμφώνως προς την παράδοση και άλλας αρχαιολογικές μαρτυρίας, το χωρίον κατά την βυζαντινή εποχήν και την εποχήν της Ενετοκρατίας και Τουρκοκρατίας ευρίσκετο εις περιοχήν των Χαλάντρων και συγκεκριμένως εις τα σημερινά ερείπια του συνοικισμού της Κιουράς».¹⁴

Ο Κινίδαρος ως τοπωνύμιον «Κ η ν ή δ α ρ ο ς» εμφανίζεται από το 1539, ενώ πρέπει να βρίσκεται στη σημερινή του θέση από το τέλος των χρόνων της Φραγκοκρατίας, αφού κατεστράφη από τους πειρατές μιας και η παλαιά του θέση ήτανε σε περιοχή ποταμού «τα Χάλαντρα». Ο κάτοικος του Κινιδάρου λέγεται Κινιδαριώτης και Κινιδαριώτισσα.¹⁵

Η δημογραφική του στατιστική μας πληροφορεί¹⁶ πως δεν υπερέβη ποτέ τους 629 κατοίκους (1920) και δεν υστέρησε των 301 (1991), ενώ παρατηρείται μια έντονη και απότομη μείωση του πληθυσμού μετά το 1950.¹⁷

¹² Τα πρωτόκολλα αυτά αφορούν την χρονική περίοδο από το 1900 μέχρι και το 1991

¹³ Το όνομα «Ζας» φέρουν άλλα τέσσερα βουνά ή κορυφές βουνών στο νησί: 1) στον Καλαντό, περιοχή Φλωτίου, 2) στην Κωμιακή, 3) στο Σκαδό και 4) κορυφή βουνού ανάμεσα στην Απείρανθο και την Κόρωνο.

¹⁴ Βλ. Ν. Κεφαλληνιάδης, «Το Δημοτικό Τραγούδι εις τον Κινιδάρων της Νάξου», *Επετηρίδα Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών* 3 (1963) 698.

¹⁵ Βλ. και Π. Ζεργλέντης, «Ναξίων Εθνικά», *Αθηνά* 28 (1916) 298-306.

¹⁶ α) στον «Ναξιακόν Οδηγόν» της εφημ. Ναξιακόν Μέλλον και β) «Η απογραφή των κατοίκων της Νάξου από το 1896-1971» σε ανάτ. της εφημ. *Ναξιακόν Μέλλον* (1972).

¹⁷ Για το, τεράστιας σημασίας, (με επιπτώσεις ανατρεπτικές της ελληνικής πολιτισμικής κατάστασης), αυτό θέμα, βλ. Στ. Δαμιανάκος, *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών, Αθήνα.

Καταγράφεται και μελετάται μια διατήρηση ακόμα και μέχρι το 1960 παλαιών εθίμων, την οποία ο Στέφ. Ήμελλος την αποδίδει στην απομόνωση του χωριού λόγω ελλείψεως συγκοινωνίας. «Εις τα χωρία Δανακός και Κινίδαρος παρατηρείται διατήρησις μέχρι και σήμερον παλαιών εθίμων λόγω κυρίως της απομονώσεως τούτων εξ ελλείψεως συγκοινωνίας». ¹⁸

Οι πολιτικοκοινωνικές αλλαγές στον ευρύτερο νησιωτικό χώρο των Κυκλάδων, που συνέβησαν τον περασμένο αιώνα και ιδιαίτερα την μεταπολεμική περίοδο και την δεκαετία του 1950-60, επηρέασαν αποφασιστικά την πολιτιστική φυσιογνωμία του χωριού, ενώ όσοι παρέμειναν εγκατέλειψαν ότι είχε σχέση με τον παραδοσιακό τρόπο ζωής (οικονομία, παιδεία) κι αυτό ακόμα το τοπικό γλωσσικό ιδίωμα. ¹⁹ Σαν συνέπεια τούτο αφορά στην «εγκατάλειψη των ορεινών κυρίως χωριών λόγω έλλειψης οργανωμένης από το Κράτος αγροτικής πολιτικής και το κλείσιμο των ορυχείων της σμύριδας. Γενικότερα, οι κρατικοί φορείς αδιαφόρησαν για την αντιμετώπιση των προβλημάτων των οικισμών των Κυκλάδων, δεν μπόρεσαν να προσαρμοστούν στα δεδομένα που άλλαζαν κι έτσι η μετανάστευση στα μεγάλα αστικά κέντρα ωδήγησε στην εγκατάλειψη πολλών χωριών και της Χώρας». ²⁰

Όμως εκείνο που διατηρήθηκε, οφειλόμενο σε πολιτιστικές «μανίες» κι αντιστάσεις και δημιουργική διάθεση αλλά και από την στέρηση στον τουρισμό, ²¹ είναι ο χ ο ρ ό ς και το τ ρ α γ ο ύ δ ι . Για το θέμα αυτό ο Στέφ. Ήμελλος γράφει: «Γενική διαπίστωσίς μου είναι ότι εις τας μνημονευθείσας νήσους παρατηρείται το πανελλήνιον άλλωστε φαινόμενο της κατά τα τελευταία, ιδίως μετά τον δεύτερον παγκόσμιον πόλεμον, έτη αλματώδους υποχωρήσεως των στοιχείων του κατά παράδοσιν λαϊκού πολιτισμού.

Ο βαθμός όμως της υποχωρήσεως ταύτης εξαρτάται πολλάκις εκ διαφόρων παραγόντων, ως είναι το επίπεδον της γενικής μορφώσεως των κατοίκων των χωριών, η ηλικία των, η απομόνωσίς των ενδεχομένως λόγω ελλείψεως συγκοινωνιακών μέσων και η ως εκ τούτου έλλειψις επαφής μετά των κατοίκων των αστικών κέντρων, ο χαρακτήρ της περιοχής δράσεώς των (γεωργικός, κτηνοτροφικός κ.τ.τ.), η τουριστική ανάπτυξις του τόπου κ.ά., **τους οποίους οφείλει να λαμβάνει υπ' όψιν του ο παρατηρών επιτοπίως τα φαινόμενα ερευνητής, εάν επιθυμή να ερμηνεύση αυτά ορθώς τόσον από λαογραφικής όσον και από κοινωνιολογικής απόψεως.**

Τα στοιχεία πάλιν ταύτα δεν έχουν ενίοτε υποχωρήσει ομοιομόρφως...». ²²

«Σ' όλες αυτές τις χιλιόχρονες παραδόσεις γίνανε στα χρόνια μας πολλές αλλαγές: **α)** Από επεμβάσεις Δεσποτάδων και παπάδων, με το σκοπό, να περιορίσουν ή να ξεχωρίσουν εντελώς από τη θρησκευτική εορτή, τις εξωεκκλησιαστικές εκδηλώσεις του λαού, σύμφωνα με τα πατροπαράδοτα. **β)** Από τον επηρεασμό του χωριού, από την πόλη. Που εκεί με προγράμματα και αστυνομικές διατάξεις, βάζουν μέσα σε καλούπι, όλες τις

¹⁸ Στέφ. Ήμελλος, *Παρατηρήσεις ...*, Αθήνα 1974, σ. 6,7.

¹⁹ Αυτόθι.

²⁰ Σάββαρη κ.ά., «Κατοικία στη Νάξο, αναφορά στη σημερινή έκφραση του τρόπου ζωής», *Απεραθτικά* 1 (1989) 213.

²¹ Π. Τσάρτας, *Κοινωνικές και Οικονομικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στο νομό Κυκλάδων*, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1989, σ. 136.

²² Στέφ. Ήμελλος, όπ.π., σ. 44-45.

εκκλησιαστικές γιορτές, για να εξυπηρετήσουν έτσι κι άλλους σκοπούς. **γ)** Από τις κοινωνικές εξελίξεις και την καλύτερη της ζωής των χωρικών μας. **δ)** Από διάφορες άλλες αιτίες. Όπως οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι, η Κατοχή που εξαφάνισαν τα πάντα». ²³

Αυτά εξακολουθούν να χαρακτηρίζουν τον Κινίδαρο σε βαθμό που με άνεση μπορεί να συνδεθεί η παράδοση, που λέει ότι οι κάτοικοί του «είναι από φυλή οργανοπαιχτών και χορευτών», με τις πραγματικές καταστάσεις σε όλο αυτόν τον αιώνα, κατά τον οποίο ο Κινίδαρος συνδέεται απ' όλους τους Ναξιώτες με το χορό και το τραγούδι. «Είναι το χωρίον που διασκεδάζει». ²⁴

Ο πληθυσμός είναι αμιγής, ελληνικής καταγωγής και Ορθόδοξος στο σύνολό του. Παρατηρούνται εποικήσεις από άλλες ελληνικές περιοχές, όπως από την Τσακωνιά ²⁵ (ορεινή περιοχή της σημερινής επαρχίας Κυνουρίας του νομού Αρκαδίας) το 1708 και μετοικήσεις όπως, από την Κρήτη ²⁶ το 1770.

²³ Μ. Ψαρράς, «Ναξιακές εκκλησιαστικές παραδόσεις και αιτίες αφανισμού τους», Ν. Μ. 451/15 (1981)3 και επ. βλ. Ι. Μαλιάρος, *Από την εν Νάξω Θρησκευτικήν Ζωήν (1950-60)*, Αθήνα 1962.

²⁴ Στέφ. Ήμελλος, (Λ.Α. χφ. 2303, σ. 413).

²⁵ Ο Ν. Βέης, στο: «Η Τσακωνική εποίκησης εν Νάξω», *Ναξιακόν Αρχείον* 15 (1949) 189, αναφέρει: «Στη Νάξο πιστεύεται, ότι η αυτόθι Τσακωνική εποίκησης εγένετο το πρώτον, μετά την Επανάστασιν του 1770 (Ορλώφ). Έτσι πολλαί μάζαι και Τσακώνων ζήτησαν καλύτερη τόχη στην Ανατολή και τη Δύση. Εν τούτοις, είναι γνωστό ότι πολύ πριν του 1770, ήδη απ' τις αρχές του 17ου αιώνος υφίστατο Τσακωνική εποίκησης εις την Νάξο».

²⁶ Βλ. Μ. Κατσούρης, *Ανέκδοτα Δικαιοπρακτικά Έγγραφα από τον Κινίδαρο Νάξου*, Σύλλογος Κινιδариωτών Νάξου, Αθήνα 1985, σ. 26-7), βλ. επ. Ν. Κεφαλληνιάδης, «Κρητικοί στη Νάξο», *Ναξιακά* 17 (1987) 20-31, και επ. του ίδιου, «Οι Σφακιανοί της Νάξου», εφ. *Ναξιακόν Μέλλον*, φ. έκδ. (1985).

ΧΟΡΕΥΤΙΚΑ ΔΡΩΜΕΝΑ ΤΗΣ ΑΠΟΚΡΙΑΣ ΣΤΗ ΝΑΞΟ

Οι Απόκριες αποτελούν εθιμικό κύκλο με έντονη την εμφάνιση τραγουδιστικών και χορευτικών γεγονότων.

Είναι γιορτή της χαράς, του κρασιού και των «δρωμένων», που στο σύνολό τους έχουν ως βασικό στοιχείο, τα χορευτικά γεγονότα, τα οποία έχουν διάρκεια, ένταση, αλλά και μέτρο. Σε άλλα απ' αυτά τα δρώμενα ο χορός είναι μέρος, τμήμα μιας ευρύτερης δράσης, που μόνο τα συμπληρώνει και σε άλλα αποτελεί το βασικό κύριο και στέρεο στοιχείο, ώστε η τέλεσή τους χωρίς αυτόν καθίσταται αδύνατη. Αυτά περιέχουν στοιχεία με δυναμική, όπως η ένταση των τελεστών και η πάνδημη συμμετοχή φτωχών και μη φτωχών, γερόντων και γραιών.²⁷

Η επιθυμία που είχαν οι γριές για να χορέψουν ήταν πράγματι εσωτερική ανάγκη: *«Θυμάμαι τη γριά Καπετανάκαινα τη συγχωρεμένη. Εγώ ήμουνα Φουστανελάς κι αυτή γριούλα η καημένη. Και λέω θα πάω να την σηκώσω να την χορέψω, επειδή ήξερα ότι ψυχικώς τσι αρέσει και κα(ν)ένας δεν επέανε να την χορέψει. Και (θ)α με συγχώρναε ²⁸ (γ)ιατί εγώ ήμουνα 18-19 χρονώ κι αυτή 60-65 γυναίκα τότε. Τότε πάω να σηκώσω και μούνε λέει: “Αχ!, πως το εκατάλα(β)ες μπάλι;” Γιατί από κει πού 'μενε, είδα τα μπόδια σου να σαλεύγουνε και που κάθεσαι.. Ψυχικώς αισθανόμουνα ικανοποιημένος».*²⁹

*«Οι ελληνικοί χοροί είναι εκ των ολίγων, εν οίς δύνανται να χορεύουν γέροντες, γραιάι και νέοι αναμίξ, χωρίς το πράγμα να αποβαίνει κωμικόν ή να γίνεται πρόξενον παρεξηγήσεως».*³⁰

Τις ημέρες αυτές, η μανία για το χορό ξεπερνούσε και τη φτώχεια. Χαρακτηριστικό είναι πως, πηγαίνανε την προηγούμενη βδομάδα και πουλάγανε ξύλα απ' το βουνό στη Χώρα για να κερδίσουνε χρήματα για να γλεντήσουνε τις απόκριες. Αλλά και «άφραγκοι» να ήτανε θα πηγαίνανε στο γλέντι.

Τα Αποκριάτικα δρώμενα, τα οποία θα μας απασχολήσουν εδώ, έχουν, κατά κύριο λόγο, ψυχαγωγικό χαρακτήρα. Η παρακάτω παρατιθέμενη περιγραφή του Νικολάκη Δημητρίου (γεν. 1885), από το χωριό Κωμιακή, αφορά σε καταγραφικά στοιχεία που βοηθούν ακριβώς στην κατανόηση του χαρακτήρα και της ατμόσφαιρας του αποκριάτικου γλεντιού:³¹

«Μα ιντά να σας σε πω! Όπως το ουρνί απού την ώρα που θα εννηθεί περιμένει το λαιμοτόμο, ετσά κι εμείς περιμένομενε πότε θα 'νοίξει το Τριώδι 'ια να 'μπομενε στα γλένδια των αποκριώ. Ιατί ετσά θα αύρομε γκι εμείς την ευχαιρία να αποφύομενε απού

²⁷ «Τότες οι γριές με άσπρα μαλλιά κι ο ήλιος να σου 'χει κάνει το δέρμα πετσι, ήσουν 50-60 χρονώ. Εξήντα χρονώ ήσουν γριά. Αυτές οι γυναίκες δεν ήταν σωστό τότε να τρέχουν στο κατόπι των βιολιτζήδων. Ήτανε σεβαστές γριές στα σπίτια τους. Αυτές τις μέρες όμως της Αποκριάς ήτανε εκεί». (Πρωτ. 29).

²⁸ Δηλ. με την έννοια του: «Θεός να συγχωρέσει τ' αποθαμένα σου».

²⁹ Πρωτ. 36.

³⁰ Αυτά αναφέρονται από τον Γάλλο Περιηγητή P. Aug. de Guys (1748). Βλ. κεφ. «Χορευτικό ευρετήριο», σ. 8, σημ. 3.

³¹ Χ.φ. (Ν. Ι. Κ ο ρ ρ έ) 1456/1971 του Λαογραφικού σπουδαστηρίου της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών. Αναδημοσιεύτηκε στην εφ. «Κυκλαδικόν Φως», φ. 261-262 / Μάρτιος Απρίλιος 1970.

τη γκαθημερήσια βασάνιση τση ζωής, να τραουδήσομενε, να πιούμενε παραπάνω, να καοφάμενε και να χορέψομενε ια το καό τω μερώ και ια να ξεμουδιάσουνε μνια 'υχιά και τα ποδάργια μας, που γαργαλιούνταιε και θένε να δείξουνε τη δύναμή ντωνε με το χόρεμα κια νείμαστενε και νεαροί να κάμομενε εντύπωση στσι κοπεούδες και να λένε συναμεταξύ ντωνε: "Εύρισε ειφτός, μάτι μη ντόνε πιάσει, ιντά καά που χορεύγει. Σα ντο Μπροσφύρη τον αντρειωμένο στήνεται. Αφερούντου". Κι εμείς θωρώντας να μασε κρυφοκαμαρώνουνε δόστου και στηνούμαστενε και παίρνομενε καθάδια και κανόνια³² και κάνομενε τσαλίμια μέχρι να ξεκαντουνιαστούμενε και ξεχύνουνταινε απού μέσα μας τα κρυφά αγαπήματα και οι ορμές και τσι θωρούμενε... ποταμοί νίντρω. Ας είναι!

Μόλις το λοιπό ανοίξει το Τριώδι αρχινούνε τα σκουδερέματα απού το σφάξιμο «τω θρεφτώ» (χοίρων). Τσι βάνουνε τσι δυστυχισμένοι κάτω και θες με μνια γκάμα, θες με καένα μπαρτά τσι μαχαιρώνουνε στο ριζάφτι και στη σφαιουργιά και ουίζουνταινε τα κακορρίζικα τα ζωντανά και τσι βαστούνε ερά ια να χυθεί το αίμα ντωνε σ' ένα νταψί και να το τηανίσουνε και άμα πχια σθύσει η πνοή ντωνε τσι περιχύνουνε με χοχλακιστό νερό, ια να μαακώσουνε οι τρίχες ντωνε και να φύει απού πάνω ντωνε η γλύδα. Και τσι ξυρίζουνε απού τη γκορφή μέχρι τα νύχια με ένα νακονισμένο μαχαίρι και ίνουνταινε οι ερίφηδες ουλί. Άσι δα που καμνιά φορά φεύγουνε με το μαχαίρι στο λαιμό και τσι κυνηούνε και το ίντα ίνεται τότες δε λέεται! Ύστερα τσι κρεμούνε στο γάτζο και τσι ξεκοιλιάζουνε και βγάνουνε τα τζιέργια και τηανίζουνε τη νίδα νώρα το συκώτι και τρώνε και πίνουνε όσοι νεβοηθήσανε στη σφαή και όσοι άλλοι λάχουνε.

Στο συναμεταξύ παραστέκουνταινε τα κοπέλλια και τσακώνουνταινε πχοιό να πρωτοπάρει τη φούσκα του χοίρου να τήνε φουσκώσει. Και όσο και να φουσκώνουνε δε σπα. Μόνου που απού το πολύ φύσημα δε μπορούνε ύστερα να μιλήσουνε. Και ο νοικοκύρης του χοίρου θε να φυάξει το καπρομπήδημα ια να 'λειεύγει τα ξώραφα παπούτσια ντου, απού χοντρό πετσί και απού χοντρό καουτσούκου καωμένα, να μαακώνουνε. Ύστερα θα χωρίσουνε το κριάσι σε παρθιές και θα στείουνε και στσι συγγενολόοι και στσι φίλοι που δεν έχουνε κι ετσά καένας δεν απομείνει με χωρίς χερνό.

Μα του καμένου ντου χοίρου δε σταματούνε επά τα βάσανα ντου! Η ουρνοκεφαλή θα ενεί πηχτή, τα άντερα αρμαθιές παραεμισμένες, μπόλικο κριάσι γλυνερό και το λαρδί παστό μέσα σε πολύ χοντροκοπανισμένο αάτι. Και θα σοδιαστεί να το 'χουνε μέ-

³² Είδος τσαλιμιών.

χρι το Ρηανιστή κοντά να το τητανίζουμε με αυγά ή να το μαερεύουμε με πατάτες που ρουφούνε και το 'αρδί κι ετσά δε μπουχτίζει καέννας σφαώνοντάς το. Και που να το τρωσ ωμό με σκληβό ζυμωτό ψωμί! Θαρρείς μάθια μου πώς είναι το μέλι τω μελιώ.

Δυο τρεις μέρες είναι στο ποδάρι όο ντο σπιτικό ώσπου να καταβολέψει το χοίρο.

Ύστερα δα αρχινούνε τα γλέδια. Μεζεκλίκια υπάρχουνε μπόλικά και οι μεθύρες είναι ντίγκα το κρασί που είναι δυναμίτης, ιατί δε βάνουμε μέσα μπαχάργια και φαρμάκια. Α μπεις και ιά τυρικά δε λείπουνε. Και ψωμί μπόλικο, δόξα σοι ο θεός και όχι απού κείνο το άσπρο που φέρνουνε οι ξενικοί, παρά ζυμωτό. Το κεάρι είναι 'εμάτο. Ευτά δα μας είναι μπερκέτι ια να διασκεδάσομενε. Δε θέμενε πιο ποά. Που τσι άλλοι χρόνοι που ήτανε όα με το αξαϊαστήρι και με το απηδοκόπι. Τώρα όα είναι μπόλικά, χίλιες δόξες ,να 'χεις θεέ μου! Ετσά το λοιπό, κάθε αποσπερνό, πότε στο 'να σπίτι και πότε στ' άο μαζεύγουντανε νιοι, αμουρουζάρηδες, κοπεούδες, ονείς και μανάδες, γριές και έροι και αρχινού ντο φαοπότι. Το σφούνι³³ πααινόρχεται από στόμα σε στόμα, ενώ παραπέρα το σφουνοκάμο περιμένει να το ξαναεμίσει άμ' αδειάσει. Κι ανάβγου ντα αίματα κι αρχινούνε οι ντουμπακάρηδες τη τζαμπούνα και το ντουμπάκι και τεντώνουνταινε τα ποδάργια και ώσπου να πεις ένα, είν' όλοι στο ποδάρι και βαστούμενοι χέρι χέρι αρχινού ντο χορό. Και χορεύουνε και χορεύουνε και ξακλουθούνε μέχρις που να λαλήσει το πουλί κι λες: “Ω βοή που μού 'ρθενε. Μα που βρίσκου ντη δύναμη! Φτου να μη μαθιαστούνε”. Κι άμα σκεφτείς πως ευτοί οι ανθρώποι όλη ντη νημέρα εσκάβγανε και πολεμούσανε, ο πλησμός σου ίνεται ακόμα πιο μεγάος. Αφόβησητη ράτσα, 'εροδεμένα κόκκαα!

Ετσά περνού ντα βράδια και φτάνουμε με το καό, στη Γκριατινή Γκυριακή. Ετότες δα είναι κι αν είναι. Πήχτρα οι καφενέδες απού τσ' ανθρώποι οσνώ ντων εληκιώ. Μα το λέει και το τραουδάκι:

“Ηρθανε κι οι αποκριές

Που θα γλεντήσου γκι οι γριές”.

Τα δουβάκια ντριλιρούνε³⁴ ένα χορό που τότε λέμενε «βλάχα». Αγκαλιαμένοι τότε χορεύουνε και θαρρείς πως είναι πουλιά πετούμενα. Μα και οι καθισμένοι συμμετάσχουνε χτυπώντας ποδάργια και πααμάκια.

³³ Σκεύος με το οποίο βγάζουν το κρασί από τη μεθόρα (πιθάρι) αλλά και που κερνούν στο τραπέζι.

³⁴ Ηχοποιημένη λέξη = χτυπούν, παίζουν τα δουβάκια.

Μα δε στερεί και ο «Μπιτζηλαιαδίστικος». Ευτός δα είναι κι αν είναι! Λυερός, καμαρωτός χορός. Παραμνοιάζει με τη «Βλάχα», μόνου πού 'ναι και κοντοκαθιστός. Και με το χορό 'φτο δε γκαταπιάνουνταινε όλοι, αλλά οι 'έροι, οι χορευταράδες, οι βρακάδες. Όλοι ντωνε ένα βήμα, ένα γκάθισμα, ένα στήσιμο. Ούτε νυχιά δε ξεφεύγουνε. «Ω! βοή ποξέπεσενε των εμαθιώ μου και πως δεν είχα κι άα μάθια να τσι καμαρώνω. Ειά σας λεβεντόεροι, ποτές να μην αποθάνετε! Χορεύγετε, χορεύγετε, σκορπάτε το γκεφισμό». Και τα κεράσματα πααινόρχουνταινε βροχή. Και μπαινοβγαίνουνε οι μοσκάροι ντυμένοι με το μπχιο μπαράξενο ντρόπο και πχιάνουνταινε στο χορό και χτυπού ντ' ασερνικά τζαμπάλια και τα θηλυκά μπουκαδέλια πόχουνε κρεμασμένα στη μέση ντωνε. Σωστός παζουλισμός με το γκεφισμό και τη χαρά στη γκορφή! Και ξημερώνει ο θεός τη μέρα και βρίσκει τσι γλεντηστάδες ακόμα να γλεντούνε.

Εξέχασα δα κιόας να πω πως και τη Γκριατινή μέρα, εχτός απού το βράδυ τζη που σας είπα πι' αμπρουστά, παρέες-παρέες στα δώματα χορεύγουνε οι νιοί με τα κοπεούδια.

Και μη μπάει δα να θαρρείτε πως επειδή γλεντούμενε δε μπάμενε και στην εγκλησιά. Α! όα κι όα. Διασκεδάζομενε δα μερικές μέρες, μα δε ενούμαστε ούτ' αντίχριστοι ούτε 'δωλολάτρηδες. Μακάρι κι άοι σα νεμάς.

Ετσά το λοιπό που λέτε μπαίνομενε στη Ντυρινήν εβδομάδα. Σύφωνα με τη θρησκεία τώρα τρώουνταινε τυρικά και μακαρόνια. Μα μακαρόνια που τα κάνουνε οι νοικοκυράδες. Πλάθουνε ζύμη και τη θάνουνε απάνω στο τραπέζι και ύστερα παίρνουνε ένα στρογγυό ξύλο και τη ντρίβουνε κι απλώθει και 'ίνεται σα μεγάλο ψιό χαρτί. Υστερα τη γκόβουνε σε κομμάθια και τη θάνουνε και ξεραίνεται στο νήλιο ή στη μπαρασθιά πού 'ναι στο καντούνι του σπιθχιού και ετσά είναι έτοιμα τα μακαρόνια. Τα βράζουνε σ' ένα μιάο τσικάλι, 'ιατί η Κωμιακή είναι και πολυεννούσα και τα κενώνουνε σε πήλινες αλειφωτές σκουτέλες, τα αποσκεπάζουνε με τριμμένο τυρί και τα τρώνε. Ευτή η δουλειά 'ίνεται μέχρι την αποτύρωση.

Έρχεται με τη σειρά τζη και η Τυρινή Κυριακή. Εγκλησιαζούμαστενε και άμά 'βγουνε θα φάμενε τυρί, 'ιατί στην εγκλησιά παμένε νηστικοί, 'ιατί δε γκάνει να φάει καένας τ' αντίδερο φαωμένος και ύστερα απού κάμποσην ώρα παμένε στα σπίθχια και στσι πλάτσες και στα δώματα που παίζουνε τα ντουμπάκια.

Τη σημερινή μέρα τα γλέδια είναι πχιο πόα, 'ιατί είναι τα τελευταία. Το βράδυ θα σημάνει το σπερνό 'ια να μας σε γνωριμέψει τη Σαρακοστή. Οι πχιο πολλοί είναι ντυμένοι μοσκάροι κάθε λοής. Άλλοι παρδαλοί, άλλοι φυρρομάσκαλοι, άλλοι χελιαμπάδοι, άλλοι ψαρογάανοι και βαστούνε τα πχιο μπαράξενα πράματα. Άος χεροτσικαούδα, άος λαΐνι, άος μπιτσιβίδι, άος σφούνι, άος τσαπούρι, άος φορεί μποξά, άος καρτσούνια, άος κουκουώματα, άος αρχαμάδες, άος πατσαούργια, άος νάπο, 'ιά και ένας που φορεί 'ια ντραϊάσκα ένα γκααθά κι άος που ανάβγει το τζιάρο ντου με το μπερίβοο. Ιά και ένας μ' έναν αρμεό στη μέση ντου. Χορταίνου ντα μάθια μας χρωματισμοί. «Μα λες και πχοιός είν' εϊκείνος που σηκώνει τη γκξυόπορτα; θα άναι δα τύφλα 'ιά να σηκώνει τέθχοια πράματα τέθχοια χρονιάτικη μέρα, 'ρηγηθεόμπα μέσα ντου!».

Αά πού που μνια φορά εντύθηκενε λέει μόσκαρος ο Παναής κι εφόργιενε τσι ρασόβρακες του 'έρο Αουστή. Κι εσήκωνε στσι νώμοι ντου ένα λιβανό άδαρο και ήπινενε εκείνος και πότιζε γκαι το 'άδαρο και μεθύσανε κι οι δγυό ντωνε και πήιανε και πέσανε στη στέρνα του Γκισιμέ. Το γκεφισμό λέει που σκρόπισενε δε λέεται. “Αφερού σον μπουτσαρά. Σα ντο Φαραώ να ενής” του φωνάζανε όλοι.

Το βράδυ πάλι στσι καφενέδες γλέδια και χαρές. Στο κατακόρφαρο η Βλάχα και ο Μπιτζηλαιαδίστικος. Όλη νύχτα βαστούνε οι χοροί και συνεχίζονται και τη Γκαθαρή Δευτέρα απού τσι πχιο μερακλωμένοι. Αλλά μόλις φέξει ο Θεός τη μέρα αλλάζουνε και οι μεζέδες. Τώρα θωρείς στα τραπέζια ελιές, βρεχτοκούκια, βραστή μπατάτα, αχινόι και πατελίδες. Πασκαλινά πχιά δεν έχει τη σήμερα. Και ξεχύνονται με τα ντουμπάκια και με τα βγιολιά και κάνουνε πατινάδες στα σπίθχια και οι μοσκάροι, αναβαστούμενοι με τσ' άλλοι, πορπατούνε και τραουδούνε κοτσάκια. Ιά μερικά απού 'κείνα που τραουδγιούνταιε:

- ✓ Γλεντάτε να γλεντήσουμε και πχοιός το ξέρει α ζήσουμε.
- ✓ Ας τραουδήσω κι ας χαρώ του χρόνου πχοιός το ξέρει άνι 'ποθάνω 'ιά θα ζω 'ιά θ 'μαι σ' άα μέρη.
- ✓ Δώστε του να πάει να 'ρθει του 'αδάρου του κλινάφτη.
- ✓ Έα ζαβέ στο σπίτι μας να σφάξομε ντο ρίφι μας και το γκαλύτερο μεζέ θα τότε φας εσύ ζαβέ.
- ✓ Το χοίρο νεμαχαίρωσε ο Ιάννης του Λυκούρη αλλί και δε νεντρέποντα ντο παλιογαϊδούρι.
- ✓ Να 'μου 'νι στο συνεργό σου και βουκέντρα τω βουδγιώ σου.
- ✓ Στη μαύρη γης δεν ει' γκαά 'ιατί δε γκξημερώνει 'ιατί δε γκράζει πετεινός ούτε λαλεί αδόνι.
- ✓ Λαλού ντά 'δόνια σα σε δυο ροδακινιά 'θισμένη και η καρδιά μου α λαλεί άμα σε δει σωπαίνει.

- ✓ Να 'χα του Σολωμώ ντο νου
και του Δαυΐ τη γνώση
θα σου 'λεα παινέματα
ώσπου να ξημερώσει.
- ✓ Τα κωμνιακίτικα νερά
μού 'πα μπως είναι κρύα
τα πίνουνε οι άρρωστοι
και βλέπουν θεραπεία.
- ✓ Ω καϋμένη Κωμνιακή
ψηά που 'ν' ντά βουνά σου
και χαμηά τα σπίθχια σου
και κρύα τα νερά σου.
- ✓ Όμορφος που 'ν' 'αμπρουστινός
και νά 'ταν αδερφός μου
μα πάλι τότε χαίρομαι
'ιατί 'ναι χωριανός μου.
- ✓ Ατζαμιλή, ατζαμιλή
ως και ο κούκος σου μιλεί.
- ✓ Ήπιασα κι' εώ του μπάρμπα τη τζαμπούνα
κι ήπαιξα κι' εώ το μπίνι, μπίνι, μπίνι
ώ μπινί, μπινί, μπινί
'ιάσου 'έρο Ποστολή. (Μπιτζηλαιαδίστικος).
- ✓ Χορεύγ' ο Ιάnnης μας
χορεύγει κι ο ντουράς του
κι έχει μέσα δγυό σκροπίνες
και χορεύγουνε κι' εκείνες.
- ✓ Το γλέντι δεν έχ' άκριες
στη Γκωμνιακή τσ' αποκριές.
- ✓ Στη Γκωμνιακή τσ' αποκριές
γλεντούν οι έροι κι οι γριές.
- ✓ Στη Γκωμνιακή τσ' αποκριές
είναι πολύ ωραία
και βρίσκεις όπου και να πας
πολύ γκαλή παρέα
Κι ά(λλ)α πο(λλ)ά.
Αφού δα περάσει η Γκαθαρή Δευτέρα σταματούνε και τα γλέδια και όα.
Έχει νήσθχεια ώσπου να πασκαλιάσει.
- ✓ Ιατί είναι φιόξενοι
όλοι οι Κωμνιακίτες
λεβέτες και καά μπαιδιά
μα κα σε όα τσίφτες.
- ✓ Τσ' αποκριές τα γλέδια μας
βαστούνε εβδομάδες
χορεύγουνε 'έροι και νιοι
αφέντες και μανάδες.
- ✓ Μα φύαν όλοι από κει
Κι απόμεινεν η Γκωμνιακή
μόνου με τσ' ομορφχιές τση
με τσι ωραίες εξοχές
και τσι ντροσοπηές τση.
- ✓ Κι η Κωμνιακή απόμεινε
με τσ' ομορφχιές τση μόνου
αά ο κόσμος να χάά
θα άρθουνε του χρόνου.
- ✓ Μα το ντζιάρo που βαστώ
Μα το γκαπνό που πίνω
μα τη γκαπνοσακούα μου
σε παίρνω δε σ' αφήω.
- ✓ Τ' αμπέλι το κλαδεύγουνε
το χρόνο μνιά νημέρα
μα 'μένα με κλαδεύγουνε
οι πίκρες κάθε μέρα.
- ✓ Μην υπερηφανεύγιεσαι το τέλι-τέλι-τέλι
μα 'σύ 'σαι μνιά γκουτσουρολιά
και 'νούς αργάτη 'μπέλι.
- ✓ Να περνάς μελαχροινό μου
ταχτικά απ' το στενό μου.
- ✓ Έα να σε δω να 'ιάνω
'ιά θα πέσω ν' αποθάνω.
- ✓ Μνιά φορά νήμουνε κι εώ λεύτερο κοριτσάκι
τώρα μου λεν οι λεύτερες στη μπάντα γριαδάκι.

Ετσά περνούμεν' εμείς τσ' Αποκριές στο χωργιό μας, που να 'χει την ευχή μας και ποτές να μη γκξεκολλήσουνε τα θεμέλια ντου απού τση Κουτσίνας το ογγό.

Και του χρόνου να 'ναι καά όος ο κόσμος κι εμείς να ξαναγλεντήσομενε».

Τα γλέντια τ' αποκριάτικα ξεκινούνε με το «χοιροσφάισμα» στα σπίτια το προφωνό³⁵ Σάββατο. Από τους Κινιδარიώτες πρωτοκολλούνται τα παρακάτω:³⁶

- ✓ *«Χοιροσφάισμα, παρέες από σπίτι σε σπίτι με τζαβούνες και δουβάκια ... Το χοιροσφάισμα ήταν πραγματικό πανηγύρι που κράταγε πολλές μέρες από το ένα σπίτι στο άλλο».*
- ✓ *«Παρέες - παρέες γινόντανε λιώμα στο κρασί και το στήνανε στο γλέντι».*
- ✓ *«Απ' την Τυρ(ι)νή Δευτέρα δεν είχε δουλειά, μόνο κρασί, μοσκαράδα, γλέντι».*
- ✓ *«Τότες ήτανε φτώχειες, αλλά αυτές τις μέρες πού 'τανε για φουστανελάδες και γλέντια, εάν έλεγες σ' έναν, έλα να μου σκάψεις σήμερα να σε πληρώσω, δεν ερχότανε».*
- ✓ *«Δεν είχε άνθρωπο να μη γκινιέται μέσα στο χωριό εκείνη την ημέρα. Ωραία μοσκαράδα».*
- ✓ *«Τις Αποκριές και την Καθαρή Δευτέρα το γλέντι είναι ανάκατο. Τότε περιμένουν κι οι γέροι για να γλεντήσουν. Είναι εσωτερική ανάγκη για αναθάρρημα, για επιβεβαίωση».*
- ✓ *«Ήρθανε οι Αποκριές που θα γλεντήσουν κι οι γριές».*
- ✓ *«Τις αποκριές χορεύουν κι οι γριές και τη καθαρή Δευτέρα παίρνουν τα μουνιά αέρα».*
- ✓ *«Τσ' αποκριές τα γλέδια μας βαστούνε εβδομάδες χορεύουνε (γ)έροι και νιοι αφέντες και μανάδες».³⁷*

Η κυρίως αποκριά ανήκει στους «παλιάτσους», δηλ. στους οι άντρες που φοράνε γυναικεία ρούχα, καλύπτουν με μαντήλια το κεφάλι, φορούν ποδιές, παλιά ρούχα, είναι δηλ. **κακοβέρσουλοι**, ενώ την Τυρνή Δευτέρα μέχρι και το Τυρνό Σάββατο ντύνονται **Φουστανελάδες**.

³⁵ «Το Προφωνό Σάββατο, δηλ. το πριν από την Κυριακή του Ασώτου ή και την Κριατινή Δευτέρα σφάζουν τους χοίρους». Ν. Σφουρόερας, εφημ. Ναξιακόν Μέλλον, (15/12^ο/1939), αρ. φ. 50. Στη σημ. αρ. 2 αναφέρει για την ετυμολογία της λέξης ότι: «Προφωνή βδομάδα τη λέμε γιατί σε παλαιότερα χρόνια βάναν κάποιον να φωνάζει στο χωριό, ότι έρχονται, οι Αποκριές κι όποιος δεν έχει χοίρο να γνοιαστεί ν' αγοράσει. Ίσως όμως γιατί είναι προ της φωνής του χοίρου στο σφάξιμο, αλλά και ίσως προ το φόνου του χοίρου οπότε είναι, π ρ ο φ ο ν ή». Επίσης στην «προφωνή» βδομάδα αναφέρεται και ο Μ. Γ. Νουάρος, Λαογραφικά Σύμμεικτα Καρπάθου Β', τομ. Α', 1969, σ. 19, σημ.1 και γράφει: «Βυζαντ. "προφωνήσιμος" ή προφωνούσα, η προαναγγέλουσα την Απόκρεω».

³⁶ Πρωτ. 47, 14, 1, 20, 29, 25, (Τ.Κ.).

³⁷ Χ.Φ. 1456, του Λαογραφικού σπουδαστηρίου της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, σ. 82.

Στα γλέντια στα σπίτια συμβαίνουν οικογενειακές χορευτικές εκδηλώσεις με τζαβουνοδούβακα ή με φωνητικό τραγούδι.

- ✓ «Κάνουμε πολλά γλέντια συνέχεια. Πρώτα τρώμε και πίνουμε³⁸ στο σπίτι όλοι οι συγγενείς σ' ένα τραπέζι.³⁹ Μετά πηγαίνουμε στα όργανα στο μαγαζί και το βράδυ ξαναγυρίζουμε στο σπίτι πάλι, ξανατρώμε και τραγουδάμε και χορεύουμε μέχρι τις δυο - τρεις το πρωί».⁴⁰
- ✓ «Ήταν τρία αδέρφια. Την μια Κυριακή στον ένα, την άλλη στον άλλο».
- ✓ «Τρώγαμε όλοι μαζί τις μέρες αυτές, τα παιδιά με τους γονείς».
- ✓ «Δηλαδή να 'ρθούμε εμείς οι τζαβουνιέριδοι στο σπίτι το δικό σου, να 'χεις μεγάλο σπίτι ή να μας καλέσεις να παίξουμε τα δουβάκια. Και μαζευότανε πολλοί και γέμιζε το σπίτι και χορεύαμε μέχρι το πρωί».

Τέτοια γλέντια γίνονται πριν ή μετά από την συμμετοχή των γλεντιστών στο δημόσιο χορό, που γίνεται στα «ονοματισμένα» σπίτια (τα σπίτια δηλ., που ήταν 2-3 στον Κινίδαρο, και τα οποία ήταν τα πλέον ευρύχωρα για να γίνει συγκέντρωση γλεντιστών) ή αργότερα στα μαγαζιά. Τα τζαβουνοδούβακα παίζανε στα μαγαζιά, αλλά αν ήτανε κλεισμένα τα μαγαζιά απ' τα βιολιά, παίζανε στα σπίτια.

Τα γλέντια στα μαγαζιά: Η παρέα, του σπιτιού, που γλεντάει ως οικογένεια θα βγει κάποια στιγμή στο δημόσιο γλέντι, σε μαγαζί όπου παίζει συγγενικό της τακίμι, για να χορέψει σαν παρέα. Η ανάγκη όμως για χορό, με όργανα που τους **μίλαγαν**, τους έκανε να πηγαίνουν στο τέλος στα καλά όργανα ντυμένοι ή όχι, μόσκαροι. Αν είναι μόσκαροι θα χορέψουν κρύβοντας το δικό τους σάλεμα (χορευτικές κινήσεις, χορευτικό ύφος) για να μην τους αναγνωρίσουν, δηλ. οι μοσκάροι, εκτός απ' τη μοσκαριά στα ρούχα, κάνανε μοσκαριά και στο χορό τους. Στο ζευγάρι του Μπάλλου των μόσκαρων μπορούν να χορέψουν εκτός από άνδρας - γυναίκα και άνδρας με άνδρα, αλλά και γυναίκα με γυναίκα, αλλάζοντας μάλιστα τους χορευτικούς ρόλους τους, δηλ. ο άνδρας ως γυναίκα και η γυναίκα ως άνδρας.

Κατά τη διάρκεια του γλεντιού στα μαγαζιά ή στα σπίτια οι «μοσκάροι» φέρνουν βόλτα όλο το χωριό με πολλές μοσκαριές (μοσκαράδικες μεταμφιέσεις) από το ίδιο πρόσωπο.

Στο μαγαζί που γίνεται ο χορός, όταν μπαίνουν μοσκάροι, σταματούνε τα βιολιά και όποιοι χορεύουν, για να κάνουν ένα κομμάτι (ένα χορό) για τους μόσκαρους.

Τα κοπέλια κι οι φτωχοί πηγαίνανε στις τζαβούνες για να πληρώνουν λιγότερα χρήματα. Με ένα φράγκο που έριχναν στο δουβάκι μπορούσαν να χορέψουν.

*«Κόρτε μου κάνεις στα βιολιά
και στσι τζαβούνες μου χωλιές».
... «που η τζαβούνα έπαιζε μαζί με το δουβάκι*

³⁸ Σιμωνίδης: «Πίνε, πιν' επί συμφοραίς» (14 Dietil), (Αντίδοτο στ' ανθρώπινα βάσανα είναι το κρασί). Ε. Ροδόσος, «Προσωπογραφία του αρχαίου Κυκλαδικού Λυρισμού», (Ανάτυπο) Κυκλαδικό Ημερολόγιο, σ. 87.

³⁹ «Τα τραπέζια είναι κι αυτά ομοιοπαθητικές προσπάθειες για την ευφορία της γης». Δ. Λουκάτος, Εισαγωγή στην Ελληνική Λαογραφία, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 1978, σ. 262.

⁴⁰ Πρωτ. 24, 29, 12, 33, 25.

και οι μικροί χορεύανε γιατί ήτανε φραγκάκι».

Την περίοδο αυτή, η διάχυτη Διονυσιακή ατμόσφαιρα, το «ανακάτεο» γλέντι δεν περνάει πάντοτε μέσα από τον Μπάλλο. Οι γλεντιστές κατά ηλικίες διαφοροποιούν κάπως το γλέντι τους. Οι μεγαλύτερες ηλικίες και ιδιαίτερα οι γυναίκες επιδίδονται στους Συρτούς, τους Καλαμαθιανούς και τις Βλάχες, χοροί που κουράζουν τα κοπέλια και τα κοπελούδια, ενώ ο μπάλλος γίνεται αφορμή επίδειξης και λυγεράδας και της ασβελτώσυνης των κοπελιών.⁴¹

Ας παρακολουθήσουμε τώρα την κατάθεση του λόγιου Φιλωτίτη Επιθεωρητή Σωματικής Αγωγής (του «Γυμναστή», όπως ήτανε γνωστός) (†)Μανώλη Ψαρρά και αφορά στα γλέντια, τα μουσικά όργανα και τους χορούς της Αποκριάς στο Φιλώτι, έτσι όπως τα περιγράφει στο βιβλίο με τίτλο: «Οι παλιές Απόκριες στο Φιλώτι της Νάξου».⁴²

«... Στα παιδικά μου χρόνια, με ζωηράδα διατηριότανε στο χωριό μας η χιλιόχρονη παράδοση της αποκριάς με τους χορούς της και τα μασκαραλίκια της· όλος ο κόσμος εχόρευε κάθε βράδι στα τζαμπουνοτούμπακα, σε δυο-τρία σπίτια στο Ραχίδι κι άλλα τόσα στον Κλέφαρο. Σε μερικά το παίξιμο ήτανε μόνιμο και κρατούσε μέχρι το πρωί, για να διασκεδάσουν χορεύοντας όλοι, αλλά να βγάλουν κι οι οργανοπαίχτες το χαρτζηλίκι τους· κι αν ήτανε μαγαζί, να κερδίσει κι ο καφετζής από το κομμένο στα τέσσερα λουκούμι - που κερνούσαν τις κοπέλες για το πεγέντισμα του χορευτή⁴³ και τη δαχτυλήθρα τη Ρακή που πίνανε οι νέοι. (Ο καφετζής πάντα επροφασιζότανε πως ήβανενε λί(γ)η ρακή (γ)ια να μη μεθούνε τάχατες οι χορευτές, αφού δα (δ)ε νήτανε και (γ)ια χόρταση).

Όσοι χωριανοί μας είχαν ευρύχωρα σπίτια -κάμαρες με βόρτο στη μέση - και παιδιά που πλησιάζανε την ηλικία του γάμου, τ' ανοίγανε για χορό, να διασκεδάσουν οι νέοι, αλλά και για να φανούνε κι αυτοί, ν' ακουστούνε αφού είχανε παιδιά της παντρειάς.

Πολλές φορές τ' αποκριάτικα βράδια, στα σπίτια πούχανε μιλήματα για παντρειά, μετά το φαγοπότι ακολουθούσε χορός - ας τον πούμε οικογενειακό, γειτονικό - στην αρχή παιζότανε τζαμπουνοτούμπακα από ερασιτέχνες - αυτοί ήταν χωρίς πληρωμές - κι ελεύτερα χορεύανε νέοι, νέες και μεσόκοποι που βρισκότανε εκεί. Πολύ γρήγορα όμως τα όργανα σταματούσαν κι άρχιζε η Βλάχα με το τραγούδι που, όποιοι θέλανε, καθίζανε για να χορέψουν τραγουδιστά, αλλιώς τραβούσαν και πήγαιναν αλλού. Τώρα μπαίνουνε στο χορό της Βλάχας όλοι οι γείτονι του σπιτιού, νέοι και μεσόκοποι, λεύτεροι και παντρεμένοι γεμάτοι γέλια και χαρά» ...

⁴¹ Κ. Μ. Μαντζουράνης, «Απόκριες», εφ. *Ναξιακά Νέα*, (1945), αρ. φ. 2.

⁴² Μ. Ι. Ψαρράς, *Οι παλιές Απόκριες στο Φιλώτι της Νάξου*, Κοινότητα Φιλωτίου Νάξου, Αθήνα 1994, σ. 258-9.

⁴³ Το πεγέντισμα του χορευτή (πεγεντίζω): Έχω σε εκτίμηση κάποιον, τον σέβομαι, του δίνω τη θέση μου. Αυτόν, κανείς στο χωριό δεν τονε πεγεντίζει.

ΦΟΥΣΤΑΝΕΛΛΑΔΕΣ ή ΚΟΡΔΕΛΑΤΟΙ ή ΛΕΒΕΝΤΕΣ

Δρώμενα:⁴⁴ λέξη που χαρακτηρίζει, αναφέρεται σε κάθε συγκροτημένη μιμοδραματική πράξη των διαφόρων κοινωνιών, αγροτικών ή ποιμενικών.

Τέτοιες μιμοδραματικές πράξεις συμβαίνουν σ' όλο τον ελλαδικό χώρο.⁴⁵ Μια από τις άγνωστες στη βιβλιογραφία καταγραμμένες τέτοιες μιμοδραματικές πράξεις είναι και η περίπτωση που αναφέρονται και λέγονται: «ΦΟΥΣΤΑΝΕΛΛΑΔΕΣ ή ΚΟΡΔΕΛΑΤΟΙ ή ΛΕΒΕΝΤΕΣ) στην πολιτισμική περιοχή της νήσου Νάξου.

Η Νάξος, νησί του Διόνυσου και της Αριάδνης αλλά και της γέννησης του Διθυράμβου,⁴⁶ παρουσιάζει βακχικά⁴⁷ δρώμενα της Διονυσιακής λατρείας.⁴⁸

⁴⁴ α. Δρώμενα = Πραττόμενα. βλ. «Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης» Η. Liddell R. Scott, I. Σιδέρης, Αθήνα.

β. Δρώμενα = Πραττόμενα, ενεργούμενα, βλ. *Ετομολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής*, J. B. Hofmann, 1950, München, (μτφρ. Α. Παπανικολάου), 1989, Αθήνα.

γ. «... Η πραγματική σημασία των "δρωμένων", υλοστηρίζουν οι οπαδοί της Σχολής (Cambridge), βρίσκεται στη συλλογικότητα της Πράξης: οι τελετουργίες δημιουργούν μια ψυχική έξαρση, μέθη στην οποίαν οι συμμετέχοντες χάνουν το αίσθημα της ατομικότητάς τους και σφυρηλατούν τους δεσμούς της κοινωνικής αλληλεγγύης. Ο σκοπός λοιπόν των "δρωμένων" είναι βασικά κοινωνικός: εξυπηρετεί την κοινωνική συνοχή της ομάδας, καλλιεργώντας την κοινωνική της συνείδηση», βλ. Α. Κυριακίδου Νέστορος, «Η ερμηνεία των Μύθων στον 20ο αι.», *Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και γενικής Παιδείας*, Νο 4, (1984)98.

⁴⁵ Δρώμενα με τη συμμετοχή «Φουστανελλάδων» γίνονται και στην Κεφαλονιά, βλ. Δ. Λουκάτος, *Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης*, Φιλιππότης, Αθήνα, 1985, σ.145, και αλλού, στη Σέριφο, βλ. Θ. Λιβάνιος, «Απόκριες στη Σέριφο» (έθιμο της «Καπετανίας»), *Αιγαιοπελαγίτικα*, 24, (1992)33-34, στην Αμοργό (έθιμο του «Καπετανίου»), στην Αγιάσο της Λέσβου (έθιμο της «Περικεφαλαίας» των Φουστανελλάδων) στα Λεχαινά της Ηλείας (Ρογκατσιάρικος χορός), «Τα Ρογκατσιάρια» ή «Ρογκατσιά» στην κεντρική και βόρεια Ελλάδα (βλ. Χαρ. Σ. Ντούλας, «Λαϊκή Λατρεία. Έθιμα του Δωδεκαήμερου εν Θεσσαλία: Τ' Ρογκατσιά ή Ρογκατσιάρια», *Λαογραφία*, 17 (1957-58) 628, στον Πόντο, στη Νικίσιανη, στο Μοναστηράκι Δράμας, κ.α.

⁴⁶ «ο Πίνδαρος δε εν μεν τοις Υπορχήμασιν εν Νάξω φησίν ευρεθῆναι πρώτον διθυράμβον», *Pindari Carmina*, Υπορχήματα, 104, έκδ. Οξφόρδης, Hyporchemata.

⁴⁷ «... Κατά τους συγγραφείς οι παλαιοί Νάξιοι επανηγύριζον τα βακχικά τελούμενα εν τη του Διονύσου λατρεία», Ιάκ. Ντε Γκριμάλντι, «Η Λατρεία του Διονύσου και της Αριάδνης», *Ναξιακά* 4/5, (1985) 6, σημ. 14.

Ως το μεγαλύτερο νησί των Κυκλάδων, μα και το ευφορότερο, παρουσιάζει κατά ιστορικές περιόδους αριθμητική πληθυσμιακή κατάσταση των 10-18.000 κατοίκων με πολλά και μεγάλα χωριά μη νησιωτικού χαρακτήρα.

Αγροτοκτηνοτροφικά τα χωριά της ενδοχώρας, τελούν «δρώμενα», τα οποία κατάφεραν να επιβιώσουν μέσα στη σύγχρονη κοινωνικοοικονομική επανάσταση.

Τα «δρώμενα» αυτά, στα οποία συνυπάρχουν πολλά στοιχεία (μεταμφιέσεις, δράση, μιμήσεις, ιεροτελεστίες, χορός, μουσική, τραγούδι, ...) αποτελούν αντικείμενο διεπιστημονικής έρευνας μεγάλης σημασίας.

Η μέχρι σήμερα θεματοποίηση «δρωμένων» στον ελλαδικό χώρο και ιδιαίτερα στη Νάξο, αφορά προσεγγίσεις κυρίως λαογραφικές, ιστορικές, ενώ δεν έχουν θεματοποιηθεί σε σχέση με το χορό ως χορευτικό φαινόμενο, ως γεγονός.

Στη Νάξο ο χορός και η μουσική είναι κύρια και στέρεα στοιχεία των «δρωμένων», όπως συμβαίνει ακόμα και σήμερα, με κάποια όμως πιο χαλαρή διαδικασία. Επίσης κύρια και στέρεα στοιχεία είναι και η ένταση των τελεστών αλλά και ο πάνδημος χαρακτήρας.

Η προσέγγιση που γίνεται εδώ, αφορά στο έθιμο-δρώμενο των «Φουστανελάδων» στο χωριό Κινίδαρος, που αποτελεί και το κέντρο διεξαγωγής της έρευνας στον ορίζοντα της χορολογίας, ως μέρος πολύ σημαντικό του γενικού χορολογικού φαινομένου της Νάξου, με κέντρο τον άνθρωπο (λαό).

Θεωρώ σκόπιμο ν' αναφέρω ότι, στη Νάξο παρατηρείται μια πολλαπλότητα στην ενότητα των χορευτικών δρωμένων, η οποία προκαλεί επιστημονικό, ερευνητικό ενδιαφέρον ανθρωπολογικό, ιστορικό, εθνολογικό, θρησκευολογικό, ψυχολογικό, εθνομουσικολογικό, θεατρολογικό, ενδυματολογικό σε μια συνάντηση δια της οποίας ο νεοελληνικός παραδοσιακός χορός θα εμφανίζει τον μη συντηρητικό του χαρακτήρα.

Η διακεκριμένη αυτή ενότητα, για ένα τόσο μικρό σε έκταση και πληθυσμό ελλαδικό χώρο, αποτελεί και ενότητα θεματική, λατρευτική, η οποία ερμηνεύεται και από την παρουσία και λατρεία του Διονύσου στο νησί της Αριάδνης και του κρασιού (Οινοποιών, γιος του Διόνυσου). Τρεις μύθοι μας παραδίδονται από την αρχαιότητα για τον Διόνυσο και την Αριάδνη, οι οποίοι μεταφέρθηκαν αυτούσιοι ως σήμερα δια στόματος των χωρικών της Νάξου, που αποτελούν ταυτόχρονα και ένα από τα μυθολογικά υπόβαθρα των «δρωμένων». Για τους μύθους αυτούς ο Δημ. Οικονομίδης⁴⁹ επισημαίνει ότι:

- α) *Η άμπελος μεγάλως εκαλλιεργείτο εν τη νήσω Νάξω κατά τους αρχαίους χρόνους, ως και σήμερον,*
- β) *ότι η λατρεία του Διονύσου εν Νάξω είναι συναφής προς την καλλιέργεια της αμπέλου,*
- γ) *ότι ο θεός του οίνου συνεδέθη όλως φυσικώς με την Αριάδνην, αντιπροσωπεύουσαν θεότητα της βλαστήσεως,*
- δ) *ότι η λατρεία αυτών αυτόθι έσχε διττόν χαρακτήρα, στέ μεν εκφράζουσα την χαρά των κατοίκων δια την βλάστησιν, την ευφορίαν της γης και την συγκομιδήν των καρπών, ιδία της αμπέλου, στέ δε την λύπην των δια τον της φύσεως μαρασμόν, και*

⁴⁸ Ετελείτο στο όρος ΖΑΣ της Νάξου, αυτόθι, σελ. 5.

⁴⁹ Δ. Οικονομίδης, (1985), «Ο Διόνυσος και η άμπελος εν Νάξω κατά τας αρχαίας και νεωτέρας παραδόσεις», *Ναξιακά*, τ.4/5, (1985)15.

ε) ότι οι ποικίλοι περί τον Διόνυσον και την Αριάδνην Ναξιακοί μύθοι αποτελούν εξαισία δείγματα της πλούσιας φαντασίας και της βαθιάς συναισθηματικότητας των νησιωτών αυτών του Αιγαίου».

Στο πρώτο μέρος, γίνεται χαρτογράφηση όλων των αποκριάτικων χορευτικών δρωμένων της Νάξου με βάση τη συστηματική και επιτόπια συμμετοχική παρατήρηση και καταγραφή (πρωτόκολλα) και τη σχετική βιβλιογραφία, τα οποία μας δίνουν τα παρακάτω στοιχεία και υπό τις ακόλουθες κατηγορίες:

1. ΜΕΤΑΜΦΙΕΣΕΙΣ:⁵⁰ Μόσκαροι ή Μοσκάροι (μασκαράδες) ή Παλ(α)ιομάσκαροι (στ' Απεράθου και στο Φιλώτι) με μουτσούνες (προσωπίδες) ή με βάψιμο [μουτζούρωμα (μαύρισμα)] ή άλλη παραλλαγή του προσώπου (άλειψαν το πρόσωπό τους με μέλι και κολλούσαν φτερά κότας), Παπάς, Στρατιώτης, Παλιάτσος, Βλάχα (δηλ. με γυναικεία μωραϊτική φορεσιά), Ληστής, Κουδουνάτοι, Κουδουνάτοι με αμπαδέλια (κάπα με κουδούνια), Φουστανελά(δες)(τοι) ή Κορδελά(δες)(τοι) ή Λεβέντες, Αρκουδιάρη(δοι)⁵¹ (στο Αγερσανί)⁵², Ζεϊμπέκι(δοι),⁵³ Γριά, Νύφη (άνδρας σε νυφιάτικα), Γιατρός, Αράπης (με γούνα, κουδούνια και μαύρο πρόσωπο), Σαλιγκτής (με στρατιωτική στολή).

⁵⁰ Β. Π ο ύ χ ν ε ρ , «Θεατρικά στοιχεία στα δρώμενα του Βορειοελλαδικού χώρου», όπ.π., 248-249. «Φαίνεται ότι τα σημαίνοντα στοιχεία του σημεινόμενου (αυτού που παριστάνεται) ταυτίζονται, είτε πρόκειται για υλικό ομοίωμα είτε για ζωντανό άνθρωπο. Στην τελευταία περίπτωση το σημαίνον και το σημεινόμενο ενώνονται στον άνθρωπο, ο οποίος πρέπει να παριστάνει κάτι άλλο απ' ό,τι είναι η απ' ό,τι είναι συνήθως (όπως συμβαίνει π.χ. με τη γιορταστική ενδυμασία). Αυτό γίνεται κυρίως μέσω της μεταμφίεσης, του πιο βασικού στοιχείου του ζωντανού θεάτρου. Εκεί όμως ορίζεται σαφώς τι σημαίνει το σημεινόμενο, δηλ. ποιο ρόλο ενσαρκώνει Ο ηθοποιός, ενώ στα πρώτα στάδια της μεταμφίεσης το σημεινόμενο παραμένει αόριστο: οι άνθρωποι βάζουν είτε γιορταστικά ρούχα (και παριστάνουν έτσι έναν ιδανικοποιημένο εαυτό τους) είτε κουρέλια, μαυρίζουν το πρόσωπο κτλ. (παριστάνουν δηλ. αόριστα φόβητρα ή δαιμονικά ή και γελοία όντα, χωρίς αυτά να πάρουν συγκεκριμένη μορφή). Σε ένα δεύτερο στάδιο πιο εξελιγμένης μιμητικής ικανότητας, ο άνθρωπος απομιμείται τη φύση: ντύνεται με πράσινα και λουλούδια (ανθομορφική μεταμφίεση) ή απομιμείται αόριστα τέρατα (θηριομορφική μεταμφίεση) ή συγκεκριμένα ζώα (στο βορειοελλαδικό χώρο καμηλομορφική και αρκτομορφική μεταμφίεση). Τέλος ο άνθρωπος μιμείται τον ίδιο τον άνθρωπο, σε διάφορους στερεότυπους κοινωνικούς ρόλους: σαν γαμπρός, σαν νύφη, σαν γιατρός, σαν δικαστής κτλ. Το λαϊκό θέατρο που εξελίχθηκε από δρώμενα σταματάει συνήθως σ' αυτό το στάδιο και δεν προχωρεί στην ατομικοποίηση του ρόλου όπως την γνωρίζουμε από το έντεχνο θέατρο.

Με την πρώτη ματιά φαίνεται παράξενο να αποκαλούμε τη γιορταστική ενδυμασία εμβρυϊκή μορφή της μεταμφίεσης, κι αυτό δικαιολογείται μόνο σε αντιπαράβολή της με την καθημερινή ενδυμασία, καθόσον ο άνθρωπος παριστάνει κατά τη γιορτή κάτι άλλο απ' ό,τι είναι συνήθως. Μ' αυτό τον τρόπο ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της αλλαγμένης κοινωνικής πραγματικότητας κατά τη γιορτή, στη διαφορετική ιεράρχηση των αξιών, στην αλλαγή των διαπροσωπικών σχέσεων κτλ, δηλ. στις απαιτήσεις των ισχυουσών εθιμοτυπιών της γιορτής. Το αντίθετο γίνεται στο καρναβάλι: κι εκεί ανατρέπονται οι κοινωνικές τάξεις και οι ανθρώπινες αξίες, άλλα με άλλο τρόπο: οι άνθρωποι μουτζουρώνονται, φοράν κουρέλια, αισχρολογούν, ντύνονται γυναίκες οι άντρες κτλ.. Μερικές φορές συνυπάρχουν και οι δύο τάξεις στη μεταμφίεση μιας γιορτής, το λαμπρό και περήφανο της γιορταστικής ντύσις ενδυμασίας, και το δαιμονικό και γελοίο της θηριομορφικής μεταμφίεσης, όπως σε πολλούς αγερμούς των Ρουγκάτσιων στο μακεδονικό χώρο».

⁵¹ Αμφίεση, αλλά και χορός που, κατά τον Β. Πούχνερ, απαντάται και στη Ρουμανία. Β. Πούχνερ, «Παραστατικά δρώμενα, λαϊκά θέματα και λαϊκό θέατρο στη νοτιοανατολική Ευρώπη», *Λαογραφία* 32 (1979-81) 304-369.

⁵² Χωριό στα Λιβάδια (Κάτω χωριά).

⁵³ Τα παλαιότερα χρόνια στ' Απεράθου, βλ. Δ. Ο ι κ ο ν ο μ ι δ η ς , όπ. π., σ. 14. Για το έθιμο αυτό στη Σύρω βλ. Ι.Π. Σ ι δ ε ρ ή ς , «Οι Ζεϊμπέκ (έθιμα εν Σύρω)», *Λαογραφία*, Δ', (1914) 559 - 571.

2. ΠΡΟΣΩΠΑ: Παλιάτσοι, Στρατιώτες, Ληστές,⁵⁴ Φουστανελάδες ή Κορδελάτοι ή Λεβέντες, Μπαϊρακτάρης, Κουδουνάτοι, Κουδουνάτοι με αμπαδέλι (κάπλα με κουκούλα) και Σόμπα (χονδρό βλαστό κουφοξυλιάς),⁵⁵ Γριά, Νύφη, Παπάς, Νεκρός, Γεωργός, Γιατρός, Σουργιστής (αυτός που ισώνει το χωράφι μετά το όργωμα), Αξινατόροι (αυτός που χρησιμοποιεί την αξίνα), Αράπης.⁵⁶

3. ΣΚΕΥΗ, ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ, ΕΡΓΑΛΕΙΑ: Κουδούνια, σόμπες, μπαϊράκι, σάλπιγγα, ξίφη, τουφέκια, σακιά, ρόκα, σύνεργο (αλέτρι), σουργιά (γεωργικό εργαλείο που ισώνει το οργωμένο χωράφι), πανιστής (το μαύρο, από το καθάρισμα του φούρνου, πανί με κοντάρι), αξίνα, σακούλι με στάχτη, κορδέλες, χρυσαφικά, μαντήλια, στέφανα.

4. «ΔΡΩΜΕΝΑ»⁵⁷: «Φουστανελάδες» ή «Κορδελάτοι» ή «Λεβέντες», «Κουδουνάτοι»,⁵⁸ «Ψεύτικος Γάμος»,⁵⁹ «Ψεύτικη Κηδεία», «Αράπης», «Πόλεμος» (εικονική μάχη) (στον Κινίδαρο καταγράφεται ψευτοπόλεμος μεταξύ φουστανελάδων και στρατιωτών, αιχμαλωσίες, ανακρίσεις), «Αρκούδα», «Γριά», «Σάκιασμα», «Αροτρίωση»,⁶⁰ «Βοσκίστικα» (δηλ. αναπαράσταση όλων των βοσκίστικων εργασιών, στη βλάτσα, και κέρασμα τυροκομικών προϊόντων απ' τους βοσκούς σε όλους τους συγχωριανούς),

⁵⁴ Στα χωριά Ποταμιά και Κινίδαρος.

⁵⁵ «Κατά την γνώμην μου η σόβα των κουδουνάτων είναι ο διονυσιακός φαλλός», Δ. Οικονομίδης, «Η σόμπα των Κουδουνάτων», *Ναξιακά*, 24/25 (1989) 67.

⁵⁶ «Μόσκαρος» που είναι μουτζουρωμένος και χορεύει μιμητικό χορό πάνω από το «άρρωστο» παιδί του, βλ. επ. Φ. Κουκούλης, *Βυζαντινών βίος και Πολιτισμός*, 5ος, (1951) 228, 229.

⁵⁷ Τα δρώμενα του σατυρικού γάμου, της εικονικής σποράς, των κουκιών, της ψευδαροτρίωσης, των εικονικών μαχών, της πομπής του «θιάσου» των Φουστανελάδων, ο Β. Πούχνερ [«Θεατρικά στοιχεία στα δρώμενα του Βορειοελλαδικού χώρου», *Πρακτικά του Δ' Συμποσίου Λαογραφίας. ΙΜΧΑ*, Θεσσαλονίκη (1983) 258-259] τα κατατάσσει στην πέμπτη ομάδα των θεατρικών στοιχείων στα δρώμενα, η οποία είναι η πιο σύνθετη και πλησιάζει στις πιο εξελιγμένες της μορφές, το θέατρο. Οι μεμονωμένοι ρόλοι αλληλοσχετίζονται και διαδραματίζουν μια μικρή, στερεότυπη έστω υπόθεση.

⁵⁸ «Και το Τυρνό Σαββάτο
μέρα τω γκουδουνάτω,
πο' παίρνα' ντο χωριό
αμπαδελοντομένοι,
και κουδουνοζωσμένοι,
τρομάρα τω μπαιδιώ». Από την εφημ. «Τ' Απεράθου», αρ. φ. 64, σ. 9.

⁵⁹ «Ο γάμος που σημαδεύει το πέρασμα σε μια νέα ζωή κατοχυρώνεται με πολλά μαγικά έθιμα. Στους Πρωτόγονους, που η λατρεία στηρίζεται στη χορευτική έκφραση, οι γαμήλιοι και πλατύτερα οι ερωτικοί χοροί, έχουν φανερή μαγική σκοπιμότητα. Σε μας υπάρχουν μονάχα μαγικά μιμοδράματα, "Ψεύτικοι γάμοι", που ακολουθούν το Μυστήριο του Γάμου με σκοπό τα ψεύτικα νιογάμπρια να μπερδεύουν το βάσκανο Πνεύμα, ώστε να μην αναγνωρίσει το ευτυχισμένο πραγματικό ζευγάρι και του φέρει κακοτυχία. Κατά τον Frager οι ακόλουθοι του ζευγαριού στη γαμήλια ακολουθία, -ντυμένοι συνήθως σαν νύφες και γαμπροί -, έχουν την ίδια μαγική σκοπιμότητα παράλληλα με την επίσης μαγική σκοπιμότητα, για πολυτεκνία. Χοροί συνοδεύουν τα νεοελληνικά γλέντια και του πραγματικού και του ψεύτικου γάμου. Είναι όμως και πάλι έκφραση γιορτινής χαράς, και όχι μαγικής πρόθεσης». Βλ. Κ. Κακούρη, «Ο χορός και η μαγεία στις ρίζες του θεάτρου», όπ. π.

⁶⁰ «Η μίμηση της αροτρίασης, οι "ιεροί άροτροι", που τελούσαν οι αρχαίοι Έλληνες και τα συνεχίζουν οι σημερινοί σε μαγικο-θρησκευτικά μιμοδράματα της λαϊκής μας λατρείας, έχουν αναμφισβήτητη μαγική σκοπιμότητα και είναι ένα κοντινό μας παράδειγμα από πλήθος ανάλογα μακρινά μας και σε τόπο και σε χρόνο». Βλ. Κ. Κακούρη, «Ο χορός και η μαγεία στις ρίζες του θεάτρου», όπ. π., σ. 79. Πβλ. Κ. Α. Ρωμαίος, «Το υνί κατά τον γάμον», *Λαογραφία*, 6, σ. 346, πβλ. επ. Ν. Κεφαλληνιάδης, «Το Ησιόδειο άροτρο στη Νάξο», *Ναξιακά* 6, (1986) 57-61.

«Κοινές Τάβλες» (τραπέζια), «Θεατρικές παραστάσεις» (στ' Απεράθου και στο Φιλώτι), «Πομπές θιάσων» (η μετακίνηση του θιάσου των φουστανελάδων, με τα πόδια, απ' το ένα χωριό στο άλλο), «Γλέντια στα σπίτια», «Σατυρικές απαγγελίες» (στ' Απεράθου και το Φιλώτι) «Χορός», Χοιροσφάισμα («Έλα να χοιροσφαΐσεις και να φας και να γλεντήσεις»).⁶¹

5. ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ: Ακριτικά και παραλλο(γ)ές, δημοτικά άλλων περιοχών και μάλιστα Μωραϊτικά, Αξιώτικα αυτοσχέδια (κοτσάκια) ξανάστρεφα ή κουριέζικα(σατυρικά), πειραχτικά (άχρια), τα κουκιά, ο Αράπης.

6. ΜΟΥΣΙΚΑ ΟΡΓΑΝΑ: Τζαβούνα, δουβάκι, σουβλιάρι, βιολί, λαούτο, κλαρίνο.

7. ΧΟΡΟΙ: «Βλάχα» (ο κατ' εξοχήν αποκριάτικος χορός), Καλαμαθιανός, Συρτός, Μπάλλος, Β(b)ιτζηλαιαδίστικος,⁶² Ντίρλα (είδος γρήγορης «Βλάχας», που χορεύεται στα Κατωχώρια, Ζεϊβέκικος,⁶³ Αράπης,⁶⁴ Κλέφτες, Γερόντικος, τα Κουκιά,⁶⁵ ο Νικηντρές,⁶⁶ το Πιπέρι,⁶⁷ ο Κόνιαλης, η Τζαβουνόπορκα, το Μαμουτζέλο (βιολί – βιολάκι).

8. ΤΟΠΟΣ: Η πλάτσα (πλατεία) και τα πλατσάκια, τα μαγαζιά, τα σπίτια, οι δρόμοι, τα δώματα.⁶⁸

9. ΧΡΟΝΟΣ: Από το προφώνο Σάββατο της προφώνης⁶⁹ βδομάδας, κάθε μέρα, την Τοικνοπέφτη, την Κρεατινή και την Τυρ(ι)νή Κυριακή, την Καθαρή Δευτέρα.

Σε πολλά από τα αποκριάτικα «δρώμενα» της Νάξου η ευετηριακή και αποτρεπτική σκοπιμότητα της δράσης είναι εμφανής με εικόνες όπως: Αροτριώσεις και σπορές, θανάτου - ανάστασης, φαλλοφορία⁷⁰ κ.λπ.,⁷¹ αλλά συνάμα σε ορισμένα οι ουσιαστικοί λόγοι δεν είναι καθόλου εμφανείς και ιδιαίτερα σήμερα που γίνονται μηχανικά.

⁶¹ Ν. Κεφαλληνιάδης, (1985), *Απείρανθος*, Π.Λ.Ο.Α.: Αθήνα, σ. 418.

⁶² Αποκριάτικος χορός οικογενειακός, της οικογένειας των Βιτζηλαίων (των ανδρών μόνο) από την Κωμιακή. Για τον Βιτζηλαιαδίστικο χορό βλ. Στ. Χ. Σπηλιάκος, «Αποκρηανά ρυθμικά “αδέσποτα κι αντίερα”, Δισκογραφικές και άλλες περιπέτειες», *Πρακτικά 12^ο Διεθνούς Συνεδρίου της Δ.Ο.Λ.Τ.*, Αθήνα (1998)77-95. Συμπεριελήφθη στο βιβλίο του Ν. Λεβονιάνη, *Κωμιακή Νάξου, Τόπων Χρώματα – Αντιθέσεων Αρμονία*, τόμ. Β', Αθήνα 2001, σ. 121-142.

⁶³ Ζεϊβέκικος χορός με Μαχαίρια, που χόρευαν Ναξιώτες, που είχαν έλθει από τα Βουρλά της Μ. Ασίας. Βλ. Πρωτ. Κινιδάρου και Φιλωτίου.

⁶⁴ Μιμόδραμα. Ομοιάζει ή είναι ο αρχαίος Κόρδαξ; Βλ. Ιωάν. Μ. Αρβανίτη, «Δημ. Λόγος στη Β. Κυνουρία», *Πρακτ. Β' τοπικού Συνεδρίου Αρκαδικών Σπουδών*, σ. 413-414, βλ. επ. Σδράκας, (1966), *Ο χορός στη θρησκευτική ζωή των ανθρώπων*, Θεσ/νίκη, βλ. επ. πρωτόκολλα και σημ. 23.

⁶⁵ Χορός μιμητικός των Φιλωπιτών.

⁶⁶ «... Χορός που φαίνεται να μοιάζει με παιδιά...», Στ. Ήμελλος, (1974), *Παρατηρήσεις εξ επιτοπίου ερεύνης εις τον Λαϊκόν Πολιτισμόν των νοτίων Κυκλάδων*, Αθήνα, σ. 14, επ. Δ. Οικονομίδης, (1985), *Ναξιακά*, 2 (1986)32 και Στ. Ήμελλος, (1960/61), «Δημώδεις παραδόσεις», *Επετ. Λαογρ. Αρχείου*, τ. Π'-ΙΔ', σ. 212.

⁶⁷ Ο Β. Πούχνερ τον χαρακτηρίζει ως «απομιμητικό χορό», *Πρακτικά Β' Συμποσίου Ινστιτούτου Μελετών Χερσονήσου του Αίμου*, Θεσ/νίκη, σ. 246, ενώ πλήρη περιγραφή όμοιου «απομιμητικού χορού» κάνει για την Κάρπαθο ο Μ. Νουάρος, (1969), *Λαογραφικά Σύμμεικτα Καρπάθου*, Α', Αθήνα.

⁶⁸ Οι επίπεδες στέγες των σπιτιών.

⁶⁹ Μας παραδίδονται δύο ερμηνείες: α. «πριν τις φωνές των χοίρων που σφάζονται εκείνη την ημέρα», β. πριν από τις «φωνές» (από το ξεφάντωμα) της Αποκριάς.

⁷⁰ Βλ. Δ. Οικονομίδης, όπ. π., σ. 7.

⁷¹ «... αλλά τη αληθεία όλα είναι αρχαιότερα του Διονύσου ...». πρβλ. Γ. Μέγας, (1979), *Ελληνικαί Εορταί και έθιμα της Λαϊκής λατρείας*, Αθήνα, σ. 101.

Αλλ' όμως τα παραπάνω αποτελούν λέξεις ή καταστάσεις σύνδρομες, κλειδιά, συμβολισμούς που μας οδηγούν σε μια μελέτη του χορολογικού φαινομένου μεγάλης έκτασης με τοπικό και υπερτοπικό χαρακτήρα δια της προχωρητικής μεθόδου και με τη συνδρομή των συνοριακών επιστημών της χορολογίας.

Τα «παραστατικά δρώμενα», έτσι όπως αναφορικά καταγράφηκαν παραπάνω, απαντώνται και στον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο (σε πολλές περιοχές μάλιστα πολύ πιο έντονα), αλλά και στον ευρύτερο Βαλκανικό. Για το απαντάται στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο, ο καθηγητής Βάλτερ Πούχνερ⁷² θα μας πληροφορήσει:

«1. Οι μεταμφιέσεις του Καρναβαλιού, που τελούνται ακόμα και σήμερα, μαρτυρούνται ως αλλαγή φύλου ήδη από τον 16^ο αιώνα.

2. Η κυρία περίοδος των μεταμφιέσεων είναι, το Καρναβάλι. Στις ανθρωπομορφικές μεταμφιέσεις συγκαταλέγονται: οι άντρες που ντύνονται γυναίκες, η νύφη κι ο γαμπρός, η γριά, η έγκυος, όπως και τύποι διαφόρων επαγγελματιών. Παίζονται, παρωδίες από κηδείες και γάμους, η ψευδαροτρίωση, ... ο θαυματουργός γιατρός που ανασταίνει τους νεκρούς κτλ.

3. ... Φορείς παραστατικών δρωμένων είναι ως επί το πλείστον οργανωμένες ομάδες από νέους, που ονομάζονται *calusari* ... παραβρίσκονται στους γάμους, κάνουν διάφορα “δικαστήρια”, τελούν τη μαγική ψευδαροτρίωση ...

4. Στο εσωτερικό της Γιουγκοσλαβίας, στη μουσουλμανική Βοσνία, στην ορθόδοξη Σερβία και στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία παρουσιάζεται μια εντελώς διαφορετική εικόνα. Εδώ αισθάνεται κανείς την άμεση επαφή με τα κεντρικά Βαλκάνια και μπορεί να συγκρίνει άμεσα τα φαινόμενα με αντίστοιχα βορειοελλαδικά ... Ντύνονται με κουρέλια, μαυρίζουν το πρόσωπό τους, ντύνονται γυναίκες, παριστάνουν παρωδίες γάμου, την ψευδαροτρίωση, ... παριστάνουν το γέρο και τη γριά, τη “νύφη”. ... Βασική μορφή των μεταμφιέσεων, όπως σε παρόμοιες εκδηλώσεις από τη Β. Ελλάδα ως την Κεντρική Μικρασία, είναι ο θηριομορφικός “Αράπης”.

5. Ο λαϊκός πολιτισμός του βορειοελλαδικού και θεσσαλικού χώρου συγγενεύει σε πολλά σημεία με τον κεντροβαλκανικό. ...Τ’ παιδιά κρεμούν κουδούνια στη μέση τους και κάνουν θόρυβο για να διώξουν τα δαιμόνια (Καλικάντζαρους) και να ξυπνήσουν τη βλάστηση... Από τους τύπους μεταμφιέσης βρίσκουμε τον θηριομορφικό Αράπη με κουδούνια, προβιά και μαυρισμένο πρόσωπο, ... την αρκούδα, τη νύφη και το γαμπρό, τον παπά, το γιατρό, τη γριά, και το γέρο, την έγκυο γυναίκα. Παίζεται ο εικονικός γάμος, ο φόνος του γαμπρού κι η νεκρανάστασή του, η κωμική εξέταση του γιατρού, η ψευδαροτρίωση, η ψεύτικη κηδεία, το δικαστήριο κ.τλ. ...»

Ο Β. Πούχνερ, στο τέλος της εργασίας του και σε ότι αφορά στη νησιωτική Ελλάδα συνοψίζει ως εξής:

«Αντίθετα στη νότια και νησιωτική Ελλάδα τα δρώμενα αναπτύσσονται κάπως πιο ελεύθερα (μερικές φορές με δυτική επίδραση), αν και εξαρτώνται συνήθως πιο στενά από το θρησκευτικό εορτολόγιο του εκκλησιαστικού έτους. ...»

⁷² Β. Πούχνερ, *Λαογραφία* 32 (1979-81) 304-369, όπ. π.

Αναφέρεται δε πιο συγκεκριμένα στα ακόλουθα, ενώ παραπέμπει και στην σχετική βιβλιογραφία:

«... στην Πάτμο αναπαριστάνεται η τελετή του Νιπτήρα. Οι σκηνές του καρναβαλιού αναπτύσσονται με μεγαλύτερη ελευθερία, π.χ. το δικαστήριο στη Σάμο και στην Πύλο, η σύνθετη παράσταση των Ζείμπέκ στη Σύρο κτλ. Με φανερό τη δυτική επίδραση γιορτάζεται στα Εφτάνησα το καρναβάλι με μάσκες και χορούς, κηδεύεται στην Κρήτη το Καρναβάλι από την Κυρά Σαρακοστή, γίνονται οι πομπές των αρμάτων με σοκολατοπόλεμο κτλ. ... Υπάρχουν όμως και γνήσιες μορφές λαϊκού θεάτρου: οι Ομιλίες στα Εφτάνησα, ...».

Παρατηρούμε λοιπόν εδώ μια στέρηση ερευνητικών καταγραφικών στοιχείων που αφορά στη νησιωτική Ελλάδα, σε σχέση με τον βορειοελλαδικό χώρο, αν και η συγκεκριμένη εργασία έχει ως θέμα της την Ν.Α. Ευρώπη. Μπορεί στη νότια και νησιωτική Ελλάδα τα δρώμενα να αναπτύσσονται πιο ελεύθερα, όπως ισχυρίζεται ο Β. Πούχνερ, (πιστεύω, λόγω διαφορών στα ιστορικά και κοινωνικά συμφραζόμενα), αλλά δεν καταγράφονται π.χ. δρώμενα, τα οποία, έστω περιορισμένα πλέον στον ψυχαγωγικό τους χαρακτήρα, καταγράφονται και στις Κυκλάδες, οι οποίες συγκλονίζονται από τον τουριστικό τεκτονικό σεισμό των τελευταίων ετών του περασμένου αιώνα. Τέτοια δρώμενα είναι τα ναξιακά δρώμενα των Φουστανελάδων, Κουδουνάτων, Κουκιών, Κλεφτών, του θηριομορφικού Αράπη, του Αρκουδιάρη, ο Αμοργιανός «Καπετάνιος», η Σεριφιώτικη «Καπετανία», η «Περικεφαλαία» του Αγιασιώτη Φουστανελά, οι «Γύφτοι», η «Κοκάλια» της Αντιμάχειας της Κω κι οι «Κουδουνάτοι» και τα κοινά Ψευτοπόλεμοι, Ψευδαρωτριάσεις, παρωδίες Γάμων και Κηδειών, μεταμφιέσεις ανδρών που ντύνονται γυναίκες ή γριές ή έγκυοι κ.τλ.

ΦΟΥΣΤΑΝΕΛΛΑΔΕΣ στον Κινίδαρο

Για το χορευτικό φαινόμενο των «δρωμένων» της αξιώτικης Αποκριάς διατυπώνεται η γνώση, πως αυτά τα «δρώμενα», στο σύνολό τους, έχουν ως βασικό και αναπόσπαστο στοιχείο της όλης δράσης τους, το χορό.

Σε άλλα απ' αυτά τα «δρώμενα» όμως, ο χορός είναι μέρος, τμήμα μιας ευρύτερης δράσης που μόνον τα συμπληρώνει («Κουδουνάτοι» στην Απείρανθο) και σε άλλα αποτελεί το βασικό στοιχείο, ώστε η τέλεσή τους χωρίς αυτόν καθίσταται αδύνατη, δηλαδή τελικά είναι χορευτικά δρώμενα.

Ένα τέτοιο χορευτικό δρώμενο πανναξιακού⁷³ χαρακτήρα, που εκτός των άλλων μ' αυτό «τιμούν» τον Λύσιο Διόνυσο,⁷⁴ είναι και οι «Φουστανελάδες» ή «Κορδελάτοι» ή

⁷³ Δεν τελείται στα χωριά της Ανατολικής ορεινής Νάξου. Τα πρωτόκολλα αναφέρονται στον Κινίδαρο. Οι ομοιότητες και οι διαφορές, που αφορούν στο «δρώμενο», μεταξύ των χωριών όπου και τελείται δεν θα καταγραφούν σ' αυτή την εργασία.

⁷⁴ «...Ο ΛΥΣΙΟΣ Διόνυσος, ο θεός που λύτρωνε τους ανθρώπους από τις έγνοιες και τα βάσανα της καθημερινής ζωής ...», βλ. Ι.Θ. Κακριδής, (1986), *Ελληνική Μυθολογία*, έκδ. Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, τόμ. 2ος, σελ. 204, βλ. επ. «Το πάθος των συγχρόνων Ελλήνων για χορό, αποτελεί διέξοδο, μια λύτρωση από τα βάσανα της σκλα-

«Λεβέντες» με κέντρο δράσης τους «εκτός του χωριού», σε άλλα χωριά με τη μορφή «θιάσου».

Αναφερόμαστε λοιπόν σε μια δράση συνόλου μεταμφιεσμένων ανθρώπων, με συγκεκριμένους και απονεμομένους από τους γεροντότερους ρόλους, οι περισσότεροι των οποίων δρουν κυρίως χορευτικά. Πρόκειται περί θεατρικής «παράστασης»; Ο καθηγητής Β. Πούχνερ⁷⁵ σημειώνει περί θεάτρου και τα ακόλουθα:

«Στην προσπάθεια επεξεργασίας μιας επιστημονικής θεωρίας του θεάτρου πολλοί ερευνητές συμφώνησαν στο σημείο ότι πολλά στοιχεία μπορούν να αφαιρεθούν από το θέατρο χωρίς να χάσει αυτό την ουσία του: το κείμενο, ο συγγραφέας, η σκηνή, το κτίριο, τα κουστούμια κτλ. Στη βάση παραμένει μόνο η θεατρική κατάσταση: το ότι, ότι δηλ. ο -Α- παριστάνει (ενσαρκώνει) ένα ρόλο -Β-, ενώ ο -Γ- τον παρακολουθεί. Εάν εφαρμόσουμε αυτό τον ορισμό σε μορφές λαϊκών δρωμένων, παρατηρούμε ότι όντως σε κάποια εξελικτικά στάδια διαμορφώνεται ένας τυποποιημένος ρόλος, αλλά μας είναι δύσκολο να εντοπίσουμε πάντα τον ενεργό ηθοποιό και τον παθητικό θεατή. Βέβαια ξεχωρίζουμε συνήθως ενεργούς και παθητικούς φορείς ενός εθίμου, αλλά ο βαθμός της ενεργητικότητας και συμμετοχής του “παθητικού φορέα” στο δρώμενο πολλές φορές δεν επιτρέπει να τον αποκαλούμε “θεατή που παρακολουθεί”. και από την άλλη ο βαθμός της ασύνειδης ταύτισης του μεταμφιεσμένου μ’ αυτό που παριστάνει δεν επιτρέπει πάντα να τον αποκαλούμε “ηθοποιό”, άνθρωπο δηλ. που συνειδητά και προμελετημένα παριστάνει κάτι άλλο απ’ ό,τι είναι για τέρψη τρίτων. Εδώ υπάρχουν λογίων διαβαθμίσεις από δρώμενο σε δρώμενο, από εκτέλεση σε εκτέλεση κι ακόμα από άνθρωπο σε άνθρωπο. Η κατάσταση εμφανίζεται συγκεχυμένη, ο αυτόπτης μάρτυρας μπορεί κατά προσέγγιση μόνο να παρατηρήσει την εσωτερική και εξωτερική συμμετοχή όλων των φορέων ώστε να αποφασίζει πού τελειώνει στην κάθε περίπτωση το δρώμενο και πού αρχίζει το θέατρο.

Δεν θέλουμε να αναπτύξουμε κι άλλο αυτή την απορία διότι οδηγεί σε δυσεπίλυτα προβλήματα. Αυτό που μπορούμε να διαπιστώσουμε με μεγαλύτερη σαφήνεια είναι τα μεμονωμένα στοιχεία του θεάτρου, όπως η μεταμφίεση, η παραστατική έκφραση, ο διάλογος, ο ρόλος, μικρές σκηνές κτλ.».

<http://www.youtube.com/watch?v=xXbINIBnEs>

βιάς», Α. Βουτυρά, (1990), Μουσική, Χορός και Εικόνα, Σύλλ. προς διάδοσιν Ωφελίμων βιβλίων: Αθήνα, σ.88

⁷⁵ Β. Π ο ύ χ ν ε ρ , «Θεατρικά στοιχεία στα δρώμενα του Βορειοελλαδικού χώρου», όπ. π., σ. 227-228.

A. Συμβολισμοί⁷⁶

1. Η όλη δράση του τελείται από θίασο, μέρος της κοινότητας.
2. Οι συμμετέχοντες έχουν προκαθορισμένους ρόλους.
3. Συμμετέχουν μόνον οι άνδρες του χωριού, ενώ οι γυναίκες περιμένουν αυτούς του άλλου χωριού που θα επισκεφτούν το δικό τους.
4. Για να τελέσουν το χορευτικό δρώμενο μετακινούνται σε άλλα χωριά.
5. Στη χορευτική πράξη συμμετέχουν μόνον οι Φουστανελάδες κι όχι όλος ο θίασος που συμμετέχει όμως στο όλο «δρώμενο».
6. Η χορευτική τους πράξη αφορά τις γυναίκες, νέες και γριές («τις αποκριές, χορεύουν κι οι γριές») του άλλου χωριού που επισκέπτονται.
7. Οι άνδρες, του χωριού που επισκέπτονται, συμμετέχουν στο χορό προς το τέλος των χορευτικών πράξεων των Φουστανελάδων, αφού όμως πληρώσουν το τακίμι.
8. Η επιλογή των Φουστανελάδων γίνεται από τους λεβέντες του χωριού και την κάνει ο αρχηγός του θιάσου ο Μπαϊρακτάρης, ενώ εκφράζουν άποψη και οι παλαιότεροι (γεροντότεροι).
9. Οι Φουστανελάδες τίθενται υπό τις εντολές του Μπαϊρακτάρη και την προστασία των «στρατιωτών» ή των «ληστών».
10. Οι οργανοπαίχτες που συνοδεύουν το θίασο δεν πληρώνονται.
11. Ο χορός ξεκινάει αφού είναι έτοιμη η κοινή τάβλα⁷⁷ με φαγητά που έχουν φτιάξει οι γυναίκες του χωριού που επισκέπτονται.
12. Ο χορός ξεκινάει με τη συμμετοχή μόνον των Φουστανελάδων, ενώ στη συνέχεια και των γυναικών του χωριού που επισκέπτονται.
13. Γίνεται συναγωνισμός μεταξύ των Φουστανελάδων για το ποιος θα πάρει το μαντήλι⁷⁸ από τις νιόπαντρες του χωριού⁷⁹ της χρονιάς εκείνης.⁸⁰
14. Η ανταπόδοση της επίσκεψης στο άλλο χωριό, από τους Φουστανελάδες του, είναι δεδομένη. Σε αντίθετη περίπτωση δεν επαναλαμβάνεται την επόμενη χρονιά.
15. Η φορεσιά του Φουστανελά δεν ανήκει στον ίδιο. Ανήκει σε γυναίκες του χωριού, που μέχρι σήμερα έχουν την θέληση και την πρόνοια να φυλάνε τα εξαρτήματά

⁷⁶ **Σύμβολο** = Έμβλημα, γνώρισμα, ήτοι αισθητόν τι αντικείμενον ή γεγονός, όπερ εμφανίζει ζωηρώς ή εκφράζει αφηρημένον τι, και δη ιδέαν, υπεραισθητόν, πνευματικόν τι. Ως εκ της φύσεως αυτού ταύτης το *σύμβολον* χρησιμοποιείται εν τη θρησκεία, εν τοις μυστηρίοις, εν τη *μυστικοθηρία* και εν τη καλολογία, σύνολος δε η καλλιτεχνία δύναται να κληθή σύμβολον, καθόσον παριστά τας *ιδέας* εν αισθητή εμφανίσει. Και εν τη φιλοσοφία δε γίνεται χρήσις του *συμβόλου*, αφ' ου η όλη ημετέρα γνώσις των πραγμάτων είνε *συμβολική*, ήτοι αποτελείται εκ σημείων εκπροσωπούντων την απόλυτον πραγματικότητα. Χρ. Ανδρούτσος, (1984), *Λεξικόν Φιλοσοφίας*, Β. Ρηγόπουλος, Θεσ/νίκη, και βλ. επ. «*Τα θεατρικά σημεία*», Β. Πούχνερ, *Σημειολογία του θεάτρου*, Παϊρίδης, Αθήνα 1985, σ. 61.

⁷⁷ Κ. Σάθας, όπ. π., σ. πε', = κοινά τραπέζια = συμπόσια = απόδοση.

⁷⁸ Το μαντήλι αυτό, επιστρέφοντας αργότερα στο χωριό, θ' αποτελέσει τιμητικό τρόπαιο. Αφού το ράψει η «γυναίκα» επάνω στη φορεσιά, στο γιλέκο (μπιρίκο), θ' αποτελέσει εξάρτημά της για τα επόμενα χρόνια.

⁷⁹ Η νιόπαντρη, μετά το γάμο φτιάχνει μερικά τέτοια μαντήλια για να της τα «πάρουν» κάποιιοι, (ένας) από κάθε θίασο φουστανελάδων που θα επισκεφτεί μέσα στην Τυρνή βδομάδα το χωριό της.

⁸⁰ Δηλ. π.χ. Απόκριες 1991 Απόκριες 1992.

της κι έτσι να συμμετέχουν μ' αυτή την έννοια στο χορευτικό δρώμενο των Φουστανελάδων.

16. Η συνεύρεση θιάσων δύο χωριών στο ίδιο γλέντι είναι αδύνατη.
17. Η συμμετοχή των Φουστανελάδων στο δρώμενο σημαίνει πρώτιστα και κύρια χορευτική πράξη.
18. Κατά την αναχώρηση του θιάσου το πρωί και την επιστροφή το απόγευμα συμμετέχει όλη η κοινότητα.

B. Το Δρώμενο

Οι Φουστανελάδες ή Κορδελάτοι, αποτελούν κύριο συμμετοχικό στοιχείο της τελευταίας εβδομάδας της Αποκριάς (Τυρ(ι)νή Δευτέρα έως και Τυρ(ι)νό Σάββατο) που δρουν χορευτικά έξω από το χωριό τους, επισκεπτόμενοι άλλα χωριά.

Τα χωριά που επισκέπτονται είναι: Το Σαγκρί, το Φιλώτι, η Μονή, η Ποταμιά και πιο συχνά το Χαλκί (Τραγαία), η Κεραμωτή, ο Καλόξυλος, η Μυρτιά, η Άχαψη, οι Άγιοι Απόστολοι και το Κουρουνοχώρι (Μέλανες), οι Μύλοι. Η επιλογή των χωριών και της ημέρας γίνεται με προσunenόηση.

Όλη την εβδομάδα δεν αφήνουν κανένα να πάει στη δουλειά, φυλάγοντας τα δρομάκια που οδηγούν έξω απ' αυτό. Όποιον πίνουν, του παίρνουν τα εργαλεία της δουλειάς και τον οδηγούν στο χορό.

Η επιλογή των Φουστανελάδων γίνεται από τον αρχηγό τους, τον Μ π α ῖ ρ α κ τ ἄ ρ η, από τους λεβέντες και χορευτάδες του χωριού, ενώ εκφράζουν άποψη και οι παλαιότεροι Φουστανελάδες και Μπαϊρακτάρηδες αλλά και οι γεροντότεροι του χωριού.

Το ξύπνημα, το πρωί της Τυρνής Δευτέρας, αλλά και κάθε πρωί της εβδομάδας αυτής, το αναλαμβάνει ο Σ α λ π ι γ κ τ ἦ ς, που είναι μεταμφιεσμένος σε στρατιωτικό.⁸¹ Στο ξύπνημα συμμετέχουν και μερικοί Κ ο υ δ ο υ ν ἄ τ ο ι⁸² όχι όμως ιδιαίτερα μεταμφιεσμένοι και οι τ ο υ φ ε κ ἄ δ ε ς που συμπαραίνουνε.

Οι επιλεγέντες για Φουστανελάδες πηγαίνουν στα σπίτια των γυναικών που έχουν την μεταμφίηση, μετά από προηγούμενη συμφωνία. Η γυναίκα αυτή μπορεί να είναι αρραβωνιαστικά του, συγγενής ή και απλά συγχωριανή του. Η μεταμφίηση δεν ανήκει επομένως στους Φουστανελάδες, αλλά στις γυναίκες αυτές. Γι' αυτό λένε: «Ο Βαγγέλης είναι της Κούλας», εννοώντας ότι τον Βαγγέλη τον έντυσε η Κούλα.

Η μεταμφίηση του Φουστανελά αποτελείται από τα εξής εξαρτήματα:

- I) Τη Φουσανέλα (γίνεται από τα κρεββατοστρόσια με τις δαντέλες, τα κοφτά κεντήματα και το μονόγραμμα, τα λεγόμενα «γύροι»).
- II) Το βρακί (γυναικείο εσώρουχο).
- III) Το πουκάμισο (λευκό με μανίκια κουμπωτά).
- IV) Την γραβάτα (στολισμένη με χρυσή καρφίτσα).
- V) Το γιλέκο (αμάνικο και σταυρωτό).
- VI) Τη ζώνη (ζωνάρι).

⁸¹ Για πολλά χρόνια, σαλπικτής ήτανε Κινιδαριώτης, που στο στρατό είχε την «ειδικότητα» αυτή.

⁸² Τα κουδούνια τα κρατούν στα χέρια, αντίθετα με τους Απεραθίτες «Κουδουνάτους», που τα φορούν στη μέση.

- VII) Τις Κάρτσες (κάλτσες) (λευκές).
 VIII) Τις καρτσοδέτες (καλτσοδέτες) (με φούντες).
 IX) Το φέσι (κόκκινο τσακιστό, διπλωτό και με μακριά μαύρη φούντα).
 X) Τα παπούτσια (ξώραφα).
 XI) Τα στολίδια τα οποία είναι :
- i. Η χρυσή καρφίτσα στο φέσι,
 - ii. Το στεφάνι του γάμου στο φέσι (για τον νιόγαμπρο),
 - iii. Οι κορδέλες στη φούντα,
 - iv. Οι πολύχρωμες κορδέλες που κρέμονται πίσω από την πλάτη του γιλέκου,
 - v. Τα μαντηλάκια που είναι διπλωμένα τετράγωνα και ραμμένα στο μπρος μέρος του γιλέκου,
 - vi. Οι κορδέλες που δένονται στους βραχίονες,
 - vii. Τα τιμαλή (χρυσάφικα και άλλα, φερμένα κύρια από την Πόλη και τη Σμύρνη), τα οποία στολίζουν το λαιμό, το στήθος και τα χέρια του Φουστανελά,
 - viii. Ο φιόγκος από κορδέλες στους ώμους.

Οι γυναίκες που ντύνουν τους Φουστανελάδες συναγωνίζονται ποια θα ντύσει τον καλύτερο, επιδεικνύοντας έτσι τα χρυσαφικά⁸³ της και την τέχνη της σ' όλη την κοινότητα αλλά και στ' άλλα χωριά.

Η συγκέντρωση για την αναχώρηση όλου του θιάσου, γίνεται στη βλάτσα απ' όπου και ξεκινούν για το άλλο χωριό με τα πόδια.

Τα μέλη του θιάσου φτάνουν και τα εκατό άτομα, μαζί με τους Φουστανελάδες, που αυτοί μπορεί να είναι είκοσι αλλά και τριάντα.

Σ' αυτόν συμμετέχουν τα εξής πρόσωπα:

- I) Ο Μ π α ἰ ρ α κ τ ἄ ρ η ς, που είναι κι ο αρχηγός, με το Μπαϊράκι⁸⁴ του χωριού.
- II) Δυο Παλιάτσοι ή στρατιώτες με «ξίφια», δεξιά κι αριστερά του Μπαϊρακτάρη ως σωματοφύλακες των Φουστανελάδων και του Μπαϊρακιού.
- III) Αυτοί που κρατούν τουφέκια με τα οποία συμπαινούν⁸⁵ στον αέρα σαν εκδήλωση χαράς, αλλά και σύνθημα για τους κάτοικους του άλλου χωριού ότι φτάνουν οι Φουστανελάδες.
- IV) Ο Σαλπικτής.
- V) Ο υπόλοιπος θιάσος με «τσι μοσκάρου» (παλιάτσοι), μεταμφιεσμένοι σε γυναίκες ή μουτζουρωμένοι στα πρόσωπα ή βρακάδες ή με αλειμμένα τα πρόσωπά τους με μέλι έχοντας κολλημένα φτερά από κότες, και
- VI) Το τακίμι⁸⁶ των οργανοπαιχτών

⁸³ Γι' αυτό κι ο φουστανελάς πρέπει να χορεύει ήρεμα, να μην αναμειγνύεται σε τυχόν καυγάδες, να πίνει με μέτρο, και να προσέχει να μη λερώσει την φορεσιά του. Πρωτοκολλείται διάλυση αρραβώνα, γιατί ο φουστανελάς επέστρεψε με λερωμένη τη φορεσιά του.

⁸⁴ Μπαϊράκι: σημαία (τουρκ. *bayrak*). Η σημαία είναι ένα πολύχρωμο πανί, απ' αυτά που φέρνανε οι γυναίκες απ' την Πόλη και τη Σμύρνη, στηριγμένο σ' ένα χοντρό καλάμι, τριών - τρεισήμισι μέτρων, ενώ στην κορυφή φτιάχνουν σταυρό και καρφώνουν νεράντζι ή πορτοκάλι, στολισμένο με λουλούδια.

⁸⁵ Ρίχνουν τουφεκιές.

Η συμμετοχή, σ' αυτό το θίασο, όλων των νέων είναι δεδομένη, φτωχών και μη φτωχών.

Ο θίασος συγκεντρώνεται στην τοποθεσία «Κορωνιά» στου Διάκου (παλιό χοροστάσι του χωριού).

Ο θίασος ξεκινάει με το σύνθημα του Μπαϊρακτάρη, ενώ παίζουνε τα βιολιά, συμπραίνουνε τα τουφέκια και οι Φουστανελάδες είναι συντεταγμένοι δυο - δυο ή τρεις.

Τα βιολιά, στο ξεκίνημα απ' το χωριό, στην είσοδο του θιάσου στο άλλο χωριό και κατά την αναχώρησή του απ' αυτό, παίζουν διάφορα Μαρς, ενώ στη διαδρομή δοκιμάζουν και τα νέα τραγούδια, τα οποία τραγουδάει όλος ο θίασος.

Το τακίμι που συμμετέχει στους Φουστανελάδες, που μπορεί να μην είναι όλες τις μέρες το ίδιο, δεν πληρώνεται συνήθως. Παίζει για το κέφι των Φουστανελάδων σε ανταπόδοση της οικονομικής σχέσης τους μ' αυτούς όλη τη χρονιά.

Βγαίνοντας ο θίασος λίγο έξω απ' το χωριό, ο Μπαϊρακτάρης στέκεται, παραδίπλα, για να μαζέψει απ' όλους, πλην των Φουστανελάδων, χρήματα για να πληρωθεί το μπαρούτι για τα τουφέκια.

Στη διαδρομή προς το άλλο χωριό τύχαινε να συναντηθούνε με το θίασο άλλου χωριού. Χρέος λοιπόν των Μπαϊρακτάδων είναι να χαιρετηθούν με σταύρωμα των μπαϊρακιών, να φιληθούνε, και να χαιρετηθούν δια χειραψίας λέγοντας «*χρόνια πολλά και του χρόνου*». Όποιος προλαβαίνει και δίνει πρώτος το χέρι στον άλλον για χειραψία του δίνει και κάποια χρήματα, ενώ ο άλλος είναι υποχρεωμένος να του δώσει τα διπλά. Στο κακό σταύρωμα των μπαϊρακιών, που προκαλεί ζημιά σε κάποιο απ' τα δυο και στην μη ανταπόδοση της χειραψίας ή των χρημάτων, οφείλονται μεγάλοι καυγάδες, οι οποίοι κατέληξαν σε ξυλοδαρμούς και ΑΙΧΜΑΛΩΣΙΑ των μεν απ' τους δε, μεταφορά τους και κλείσιμο στο σχολείο του χωριού, σπάσιμο του μπαϊρακιού και κατάσχεσή του, μέχρι που χρειάστηκε η επέμβαση του παπά ή και της Αστυνομίας.

Όταν συμβεί τέτοιο επεισόδιο, αφαίρεσης του μπαϊρακιού στο χωριό εκείνο που το χάνει, δεν ξαναντύνονται Φουστανελάδες.

Φτάνουν στο άλλο χωριό ενώ παίζουν τα βιολιά, σε γραμμή οι Φουστανελάδες, σαλπίζοντας ο Σαλπικτής και οι άλλοι συμπραίνοντας.

Στη βλάτσα είναι έτοιμα τα τραπέζια, στρωμένα, κι αρχίζουν νά 'ρχονται οι γυναίκες με τα φαγητά⁸⁷ και τα σ(ι)φούνια⁸⁸ με το κρασί και, ξεκινάει το γλέντι.

Στην αρχή πιάνονται και χορεύουν μόνοι τους οι Φουστανελάδες ξεκινώντας με το «Μεγάλο Καλαματιανό»⁸⁹ ή «τ' Αργεϊτικό» και συνεχίζουν με δυο-τρία «συρτουδάκια» [«Πολίτικο», «Σηλυβριανό», «Ποταμός», «Σιφνιό» (Αρτεμώνας), κ.λπ]. Οι γυναίκες φέρνουν συνέχεια φαγητά και κρασί για το κοινό τραπέζι, ενώ οι Φουστανελάδες εν τω μεταξύ έμαθαν ποια γυναίκα παντρεύτηκε εκείνη τη χρονιά για να της πάρουν το μα-

⁸⁶ Μόνο στον Κινίδαρο συμμετέχουν ΒΙΟΛΙΑ στους «Φουστανελάδες» (από το 1890-1900 κ.ε.), ενώ σ' άλλα χωριά τα τζαβουνοδούβακα.

⁸⁷ Πατάτες τηγανιτές, αυγά και γλυνερό (χοιρινό).

⁸⁸ Σκεύος με το οποίο βγάζουν το κρασί από τα πιθάρι, αλλά και κερνούν στο τραπέζι.

⁸⁹ «Μεγάλο Καλαματιανό» λένε οι οργανοπαίχτες το τραγούδι «Σαν πας στην Καλαμάτα...», γιατί έχει πολλές «πάρτες».

ντήλι,⁹⁰ το οποίο το βράδυ επιστρέφοντας στο χωριό θα το ράψει, η γυναίκα που έχει τη φορεσιά, επάνω στο γιλέκο. Θα χορέψουν όλες τις γυναίκες που έχουν βγει στη βλάτσα, ακόμα και τις γριές.

Οι άντρες του χωριού μα και του θιάσου δεν συμμετέχουν στο χορό, παρά μόνον καμαρώνουν τις γυναίκες τους και τους Φουστανελάδες,⁹¹ ενώ όταν εκδηλώσουν επιθυμία για χορό (όχι αυτοί του θιάσου) πρέπει να πληρώσουν το τακίμι.

Οι παλιάτσοι με το βαϊρακτάρη και ενώ ο χορός εξελίσσεται, γυρίζουν τα σπίτια και μαζεύουν αυγά, το ΝΤΑΒΑΕΤΙ, που τα βάζουν σε καλάθια που παίρνουν μαζί τους γι' αυτό το σκοπό, και χρήματα.⁹² Τα αυγά τα ανταλλάσσουν στο μαγαζί, του δικού τους χωριού, με νηστίσιμα, για το κοινό και πάνδημο τραπέζι της Καθαρής Δευτέρας.

Σαν α μ π ρ ο σ τ ι ν ο ί (πρώτοι) στο χορό μπαίνουν οι χορευτάδες Φουστανελάδες για να εντυπωσιάσουν τις γυναίκες του χωριού.

Ο χορός συνεχίζεται με εναλλαγές Συρτών - Μπάλλου αλλά και Καλαμαθιανού. Τα τραγούδια των συρτών τα τραγουδάει ο λαουθιέρης, όπως είναι το τυπικό, αλλ' αντίθετα, στο Μπάλλο, που το τυπικό είναι να λέει παινέματα κ.ά., αυτό δεν συμβαίνει γιατί στην περίπτωση αυτού του χορευτικού δρώμενου δεν χορεύει κάθε ζευγάρι μόνο του και με σειρά, αλλά όλοι μαζί.

Ο χορός των Φουστανελάδων είναι σεμνός, ήσυχος, σοβαρός. Χορεύουν όλες τις γυναίκες και τις γριές και διακόπτουν (όχι όλοι μαζί) για να πιούνε (λίγο) και να φάνε.

Στο τέλος του γλεντιού θα χορέψουν και οι παλιάτσοι μια «Βλάχα», αλλά μόνοι τους (δεν πιάνονται σ' αυτό το χορό οι Φουστανελάδες για να μην λερώσουν τις φορεσιές τους).

Κατά τη διάρκεια του γλεντιού ο Μπαϊρακτάρης φανερώνοντας την υποχρέωση που αισθάνεται ως αρχηγός των Φουστανελάδων για την παρεχόμενη φιλοξενία, και ιδιαίτερα των γυναικών, περιφέρει το μπαϊράκι, κατά διαστήματα, πάνω από τα κεφάλια των χορευτών, φωνάζοντας «Ζήτω των ..» (το όνομα των κατοίκων του χωριού) και επαναλαμβάνουν όλοι οι συμμετέχοντες.

Αν στο πρόγραμμά τους δεν έχουν να πάνε σε πολλά χωριά, το γλέντι συνεχίζεται μέχρι να δώσει το σύνθημα ο Μπαϊρακτάρης για την αναχώρηση.

Σε περίπτωση που στη διάρκεια του γλεντιού εμφανιστεί άλλο μπαϊράκι, είναι υποχρεωμένοι να σταματήσουν το γλέντι κι ο Μπαϊρακτάρης να διατάξει την αναχώρησή τους.

Η αναχώρηση γίνεται πάλι με την ίδια τάξη, οι Φουστανελάδες στη σειρά, τα βιολιά να παίζουν το Μαρς και τα τουφέκια να συμπαραίνουνε.

Η επιστροφή τους στο χωριό έχει και πάλι, όπως και το πρωί, πάνδημο χαρακτήρα. Τους περιμένουν οι γυναίκες του χωριού για να τις χορέψουν στη βλάτσα και ενώ βραδιάζει χορεύουν όλοι, στο μαγαζί, οι μεν Φουστανελάδες νοιώθοντας «αχόρευτοι», γιατί

⁹⁰ Γι' αυτό μαρτυρούνται πολλοί καυγάδες.

⁹¹ Μετά το 1940, οι άνδρες του χωριού άρχισαν να χορεύουν, αλλά προς το τέλος του γλεντιού, αφού πληρώσουν όμως τα βιολιά.

⁹² Με χρήματα από το «Νταβαέτι» έχει αγοραστεί και το ολόχρυσο δισκοπότηρο της εκκλησίας του Αγ Γιώργη του χωριού.

δεν χόρευαν με τις συγχωριανές τους και οι γυναίκες επιθυμώντας των δικών τους ανδρών το χορό, αν κι απ' το πρωί τις χόρευαν Φουστανελάδες από άλλο χωριό.

Έτσι, ξεκινάει μια καινούργια χορευτική εκδήλωση, πάνδημου τώρα χαρακτήρα και με το ίδιο χαλαρό χορευτικό τυπικό, όλοι μαζί, χωρίς παραγγελίες στα βιολιά, χωρίς παρέες (σειρά), χωρίς το τυπικό μοναδικό ζευγάρι του Μπάλλου, όπου τώρα θα χορέψουν κι οι γριές.⁹³

Η νύχτα θα τους βρει χορεύοντας, για να τελειώσει έτσι το χορευτικό δρώμενο κάποιας ημέρας της Τυρνής βδομάδας.

Επίλογος

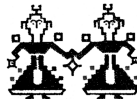
1. Στο αποκριάτικο αυτό «δρώμενο» στον Κινίδαρο της Νάξου, ως κύρια χορευτικό δρώμενο, ο κυρίαρχος ρόλος των Φουστανελάδων είναι ρόλος χ ο ρ ε υ τ ι κ ό ς .
2. Η εμφάνιση του χορού δια μέσου της συγκροτήσεως θιάσου αποκτά μια έντονη θεατρικότητα.
Συνοδά στοιχεία αυτής της θεατρικότητας είναι :
 - i. Ο μη πάνδημος χαρακτήρας του χορευτικού δρωμένου, αλλ' αντίθετα η δημιουργία θιάσου και μάλιστα συνισταμένου μόνον από άνδρες.
 - ii. Η μεταμφίεση ως μέσον επιδίωξης επίτευξης του σκοπού των τελεστών.⁹⁴
 - iii. Τα σκεύη που χρησιμοποιούνται: μπαϊράκι, τουφέκια, «ξίφια», κουδούνια, σάλπιγγα, καλάθια.
3. Με την επιστροφή των Φουστανελάδων στο χωριό τους, ο χορός αποκτά πάνδημο χαρακτήρα με τη συμμετοχή ακόμη και των γραιών.
4. Οι Φουστανελάδες θεωρούν τη συμμετοχή τους ως υποχρέωση, τιμή, ευθύνη προς το εθιμικό της κοινότητάς τους, εκπροσωπώντας την.
5. Το γλέντι των Φουστανελάδων είναι μια εκτέλεση κοινοτικού έργου.
6. Στο χορό:
 - i. Είναι έντονη η διαφοροποίηση των ρόλων του θιάσου, με προεξάρχοντες στο χορό, τους Φουστανελάδες.
 - ii. Ο χορός τους απευθύνεται στις γυναίκες του άλλου χωριού.
 - iii. Το χορευτικό τυπικό είναι διάφορο αυτού που τελείται σ' όλες τις άλλες χορευτικές εκδηλώσεις του χωριού.
7. «Η φανατική εμμονή σ' αυτές τις προγονικές παραδόσεις είναι ίσως ανυπολόγιστα μακρινή».⁹⁵

⁹³ Βλ. σημ. 51, βλ. επ. Ευριπ. Βάκχες, «... και οι γέροι καλούνται να συμμετάσχουν και να χορέψουν», βλ. επ. Στ. Ήμελλος, «Ειδήσεις περί Ελληνικών χορών και Μουσικής, παρά τω περιηγητή P. Aug. De Guys», *Επ. Λ.Α.*, τόμ. ΙΕ'-ΙΣΤ', (1962-63)15.

⁹⁴ Βλ. Γ. Μέγας, όπ. π., σ. 44.

⁹⁵ Βλ. Κ. Κακούρη, (1975), «Θρακομακεδονικά Δρώμενα», *Α' Συμπόσιο Λαογραφίας του Ινστιτούτου Μελετών Χερσονήσου του Αίμου*, σ. 76.

8. Η φανατική εμμονή σ' αυτές τις προγονικές παραδόσεις διατηρεί τον αντιστασιακό τους χαρακτήρα μέχρι και σήμερα, περνώντας μέσα από πολλούς εμποδισμούς που σημαίνονται από:
- i. Τους Κανόνες της εκκλησίας.⁹⁶
 - ii. Τη δράση των Λατίνων κατακτητών.⁹⁷
 - iii. Την δράση των Τούρκων κατακτητών.⁹⁸
 - iv. Την δράση των οργάνων της Τάξης του Κράτους.⁹⁹

Παράρτημα:

Το Αποκριάτικο τραγούδι της ΝΑΞΟΥ

Για το Αποκριάτικο τραγούδι στ' Απεράθου, ο Τάσος Μ. Ζευγώλης μας πληροφορεί:¹⁰⁰

*«Γλεντάτε να γλεντίζωμε,
μα μόν' αυτό κερδίζομε...»*

«Εις τα δημοτικά τραγούδια της Νήσου μετά κόπου διεκρίναμεν όσα άδονται κατά τας ημέρας των Απόκρεω κατά τους χορούς και τας διασκεδάσεις και εκ τούτων πάλιν μετά κόπου διεκρίναμεν όσα ηδύναντο να δημοσιευθώσι διότι πολλά εξ αυτών είναι επί τοσοούτον άσεμνα, ώστε να μην επιτρέπεται η δημοσίευσις αυτών, επιτρεπομένων να άδονται μόνον υπό την πνιγηράν ατμόσφαιραν αγρίας κρασοκατανύξεως.

Ιδιαίτέρως κατά τας εορτάς των Απόκρεω εν Απειράνθω ζωντανόν παράδειγμα της γεννήσεως, ανατροφής και εξαιρετικής λατρείας εν τη Νήσω του θεού της ευθυμίας και του γέλωτος ο Απειράνθιος, με την ασπίδα του μετημφισμένου, επικρίνει και σατυρίζει τους πάντας και τα πάντα,

⁹⁶ Βλ. Νικολήμου Μοναχού, ΠΗΔΑΛΙΟΝ της νοητής νηός, ..., Κων/ος Γκαρπολάς, Αθήνα, 1841.

⁹⁷ Βλ. Ρ. Sauger, (1698), «Η παρούσα κατάστασις των νήσων του Αιγαίου πελάγους», *Ναξιακά*, 17-18, 1988(22-23).

⁹⁸ Βλ. Κ. Σιμόπουλος, (1988), *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμ. Β', Αθήνα, σελ.234,500, βλ. επ. Α. Βουτυρά, όπ.π., σελ.88, βλ. επ. ΦΙΛΩΤΙ, (1986), τόμ. Α', Αθήνα, σ. 258 κ.ε.

⁹⁹ Βλ. Μ. Ψαρράς, «Από τις παλιές Απόκριες στο Φιλώτι Νάξου», *Αιγαιοπελαγίτικα*, 24 (1992)32.

¹⁰⁰ Τ. Μ. Ζευγώλης, *Αντίλαλοι από τα τραγούδια της Νάξου*, 1962, σ. 57 - 59.

αποκαλύπτων τα τρωτά εκάστου - των πολιτικών ιδίως - με στίχους και ευφυολογήματα σατυρικού περιεχομένου υπό τον άπλετον γέλωτα τον πλήθους. Αλλά δεν είναι μόνον τα εξ αμάξης των αρχαίων χρόνων, αλλά και γενικώς, η θορυβώδης εμφάνισις των κωδωνοφορούντων μετημφισμένων καθ' ωρισμένας ημέρας, η ανηλεής σάτυρα του πλήθους, αι βωμολοχίαι αι άσεμνοι χειρονομίαι, η αγρία κρασο-κατάνυξις και εν πάσι τούτοις, η θεατρική αρπαγή της Βασιλίσσης, προσέδιδον εις τας εορτάς των Απόκρεω της Απειράνθου μιαν αρχαϊκήν μορφήν Διονυσιακών οργίων, μη απαντώσαν αλλαχού και επειδή ήδη όλα αυτά έσβησαν δια παντός, θεωρούμεν υποχρέωσιν, δια τον ιστορικόν του μέλλοντος να περιγράψωμεν ιδιαιτέρως την θεατρικήν παράστασιν σατυρίζουσαν - ως φαίνεται - την αρπαγήν της Περσεφόνης και την εκ του Άδου επάνοδον αυτής παρά του Διονύσου και του Ηρακλέους - κατά την ταπεινήν ημών γνώμην.

Την τελευταίαν Κυριακήν των Απόκρεω ομάς μετημφισμένων με συνοδείαν κωδωνοφορούντων προς φύλαξίν των και τήρηοιν της τάξεως κατέφθανεν εις την πλατείαν του χωρίου, όπου πλήθος κόσμου ανέμενε να παρακολούθηση την πρωτόγονον θεατρικήν παράστασιν. Όταν εις το μέσον της πλατείας ήρχιζεν ο χορός των μετημφισμένων με ζεύγος νεόνυμφων επί κεφαλής, εξαίφνης εις εκ του πλήθους - εν συνεννοήσει ως φαίνεται - αρπάζει την νύμφην και φεύγει μετ' αυτής κατευθυνόμενος προς τον Μητροπολιτικόν Ναόν, καταδιωκόμενος παρά του γαμβρού και των κωδωφορούντων - υπό τους αλαλαγμούς του πλήθους. Οι απαγωγείς συλλαμβάνονται τέλος και η αρπαχθείσα επαναφέρεται και παραδίδεται εις τον σύζυγον υπό τα χειροκροτήματα και τας ζητωκραυγάς του πλήθους και οι χοροί επαναλαμβάνονται με άσματα και στίχους περιφρονούντας την σεμνότητα. Ο οίνος προσφέρεται δωρεάν από τους προύχοντας και τα περί την πλατείαν καφενεία και ο χορός εξακολουθεί μέχρι της επερχόμενης νυκτός.

Την πλήρη και επίτημον ερμηνείαν του εκλιπόντος ήδη εθίμου άλλοις δέδοται να κρίνωσιν, ημείς περιοριζόμεθα να αναφέρωμεν μόνον ότι εκ των συγχρόνων ο αείμνηστος πατήρ της Λαογραφίας καθηγητής Νικ. Πολίτης υπέβαλεν εις τον Δήμαρχον Απειρανθίας και έθεσεν εις την σφραγίδα του Δήμου την κεφαλήν του Διονύσου, κατόπιν των σταλέντων προς αυτόν παρά του Δημάρχου πλήθους παροιμιών και αρμάτων σατυρικού περιεχομένου εξ ων συνεπέρανε την γέννησιν και ανατροφήν εν Νάξω του Θεού του οίνου».

Βιβλιογραφία:

- «Έκθεση Γάλλου προξένου του 1835 για τη Νάξο», *Ναξιακά* 12/13 (1987).
- «Τ' Απεράθου», Εφημ. αρ. φ. 64.
- Dieterich K., *Untersuchungen Zur Geschichte der Griechichen Sprache* (Leipzig 1898).
- Heisenberg A., *Die Liquida dim Dialekt von Samotrake*.
- Hofmann, B. J. *Ετυμολογικόν Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, 1950, München, (μτφρ. Α.Παπανικολάου, 1989, Αθήνα).
- Liddell R. H. - Scott, «*Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*», έκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα.
- Nilsson M., *Ελληνική λαϊκή θρησκεία*, Αθήνα 1953.
- Pindari Carmina, *Υπορχήματα*, 104, έκδ. Οξφόρδης, Hyporchemata.
- Sauger P., «Η παρούσα κατάσταση των νήσων του Αιγαίου πελάγους», (δημοσιεύεται το 1698), *Ναξιακά* 17-18 (1988).
- Argyriadis Ion, «La Geologie de Naxos et sa place dans le cadre de l' egeide», *Πρακτ. Α' Πανελληνίου Συνεδρίου για τη Νάξο*, Αθήνα 1994.
- Αικατερινίδης Γ., «Τα καρναβάλια του Σοχού Θεσσαλονίκης», *Γ' Συμπόσιο Λαογραφίας ΒΕχώρου*, Θεσσαλονίκη 1979.
- Άμαντος Κ., *Γλωσσολογικαί Μελέται*, 322
- Ανδριώτης Ν., «Etymologische Erkarungen», *Glotta* 25 (1926).
- Ανδρούτσος Χρ., *Λεξικόν Φιλοσοφίας*, Β. Ρηγόπουλος, Θεσ/νίκη 1984.
- Αρβανίτης Μ. Ιωάν., «Δημ. Λόγος στη Β. Κυνουρία», *Πρακτ. Β' τοπικού Συνεδρίου Αρκαδικών Σπουδών*.
- Βέης Ν., «Η Τσακωνική εποίκηση εν Νάξω», *Ναξιακόν Αρχείον* 15 (1949).
- Βουτυρά Α., *Μουσική, Χορός και Εικόνα*, Σύλλ. προς διάδοσιν Ωφελίμων βιβλίων, Αθήνα 1990.
- Γεωργακάς Δ., «Για τα Ιδιώματα της Νάξου», *Απεραθίτικα* 3 (1990), (αναδημοσιεύεται από το «Νεοελληνικά Γλωσσικά - Extrait des Melagnes offerts a Octave et Melro Merlier», Athena, (1951)
- Γκριμάλντι Ιάκ., «Η Λατρεία του Διονύσου και της Αριάδνης», *Ναξιακά* 4/5 (1985).
- Δαμιανάκος Στάθης, *Διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού στην αγροτική Ελλάδα*, Ε. Κ. Κ. Ε., Αθήνα 1989.
- Ευριπίδη. «Βάκχες».
- Ζερλέντης Π. , «Ναξίων Εθνικά», *Αθηνά* 28 (1916).
- Ζευγώλης Δ. Γ., «Ποιμενικά της ορεινής Νάξου», *Λαογραφία* 15 (1962).
- Τ. Μ. Ζευγώλης, *Αντίλαλοι από τα τραγούδια της Νάξου*, 1962,
- Ήμελλος Στ., «Δημώδεις παραδόσεις», *Επετ. Λαογρ. Αρχείου* ΙΓ'-ΙΔ' (1960/61).
- Ήμελλος Στ., «Ειδήσεις περί Ελληνικών χορών και Μουσικής, παρά τω περιηγητή P. Aug. De Guys», *ΕΠ.Λ.Α. ΙΕ'-ΙΣΤ'* (1962-63).
- Ήμελλος Στ., *Παρατηρήσεις εξ επιτοπίου ερεύνης εις τον Λαϊκόν Πολιτισμόν των νοτίων Κυκλάδων*, Αθήνα, 1974.

- Ήμελλος Στέφ., «Γλωσσογεωγραφικά τινά περί Νάξου», *Αθηνά 67 Σύγγραμμα περιοδικόν της εν Αθήναις Επιστημονικής Εταιρείας*.
- Ήμελλος Στέφ., *Λαογραφικό Αρχείο Ακαδημίας Αθηνών* χφ. 2303, σ. 413.
- Κακούρη Κ., «Θρακομακεδονικά Δρώμενα», *Α' Συμπόσιο Λαογραφίας του Ινστιτούτου Μελετών Χερσονήσου του Αίμου*, (1975).
- Κακριδής Θ.Ι., *Ελληνική Μυθολογία*, έκδ. Εκδοτική Αθηνών, τόμ. 2ος, Αθήνα 1986).
- Καραγιάννης Β., *Τα αδιάντροπα. Λεσβιακά Λαογραφικά*, Πρόλογος Μ. Μερακλή, Φιλιππότης, Αθήνα 1983.
- Κατσούρης Μ., «Δικαιοπρακτικά Έγγραφα εκ Κυνιδάρου Νάξου», *Επετηρίδα Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 3 (1974-78).
- Κατσούρης Μ., «Τα παρωνύμια του Κυνιδάρου», *Πρακτ. Α' Πανελληνίου Συνεδρίου για τη Νάξο*, Αθήνα 1994.
- Κατσούρης Μ., *Ανέκδοτα Δικαιοπρακτικά Έγγραφα από τον Κυνίδαρο Νάξου*, Σύλλογος Κινιδαριωτών Νάξου, Αθήνα 1985.
- Κεφαλληνιάδης Ν., (1985), *Απείρανθος*, Π.Λ.Ο.Α., Αθήνα.
- Κεφαλληνιάδης Ν., «Αξώτες στην ξενιτιά στα 1888», *Ναξιακά* 30/31 (1992).
- Κεφαλληνιάδης Ν., «Επαγγέλματα που σβήνουν», *Ναξιακά* 4/5 (1985).
- Κεφαλληνιάδης Ν., «Κρητικοί στη Νάξο», *Ναξιακά* 17 (1987).
- Κεφαλληνιάδης Ν., «Οι Σφακιανοί της Νάξου», εφ. *Ναξιακόν Μέλλον*, φ. έκδ. (1985).
- Κεφαλληνιάδης Ν., «Παλιό έγγραφο του 1849 της Δημαρχίας Τραγαίας», *Ναξιακόν Μέλλον*, φ. έκδ. (Οκτ. 1993) 4.
- Κεφαλληνιάδης Ν., «Το Δημοτικό Τραγούδι εις τον Κινίδαρον της Νάξου», *Ε.Ε.Κ.Μ* 3 (1963).
- Κεφαλληνιάδης Ν., «Το Ησιόδιο άροτρο στη Νάξο», *Ναξιακά* 6 (1986).
- Κεφαλληνιάδης Ν., *ΔΑΜΑΡΙΩΝΑΣ το παραδοσιακό χωριό της Νάξου*, Σύνδεσμος Φίλων Δαμαριώνος, Αθήνα 1979.
- Κεφαλληνιάδης Ν., *Αγερσανί Νάξου*, Σύλλογος Αγ. Αρσενίου Νάξου, Αθήνα 1987.
- Κεφαλληνιάδης Ν., *"ΜΟΝΗ" (Ιστορία, Μνημεία, Λαογραφία)*, Σύλλογος Μονιατών, Αθήνα 1984 .
- Κιουρτσάκης Γ., *Καρναβάλι και Καραγκιόζης. Οι ρίζες και οι μεταμορφώσεις του λαϊκού γέλιου*, Κέδρος, Αθήνα 1985.
- Κοντελιέρης Μ., «Οι Αμουρούζοι (πως αγαπούν στη Νάξο)», Αθήνα 1935.
- Κουκουλές Φ., (1951), *Βυζαντινών βίος και Πολιτισμός*, τόμ. 5^{ος}.
- Κουκουλές Φ., *Λεξικογραφικό Αρχείο* 6, σ. 271.
- Κυριακίδου - Νέστορος Α., «Η ερμηνεία των Μύθων στον 20ο αι.», *Δελτίο της Εταιρείας Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και γενικής Παιδείας* 4 (1984).
- Λιβάνιος Θ., «Απόκριες στη Σέριφο» (έθιμο της «Καπετάνας»), *Αιγαιοπελαγίτικα* 24 (1992).
- Λουκάτος Δ., *Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Άνοιξης*, Φιλιππότης, Αθήνα, 1985.
- Μαλιαρός Ι., *Από την εν Νάξω Θρησκευτικήν ζωήν (1950-60)*, Αθήνα 1962 .

- Μανωλάς Μ., «Λαϊκοί Οργανοπαίχτες και λαϊκά όργανα στην Κόρωνο», *Ναξιακά* 2 (1985).
- Μέγας Γ., *Ελληνικαί Εορταί και έθιμα της Λαϊκής λατρείας*, Αθήνα, 1979.
- Μουτσόπουλος Χρ., «Παραδοσιακοί σκοποί, τραγούδια και χοροί της Νάξου», *Ναξιακόν Μέλλον* 514/5 (1991), φ. έκδ.
- Μουτσόπουλος Χρ., «Παραδοσιακοί σκοποί, τραγούδια και χοροί της Νάξου», *Ναξιακόν Μέλλον* 514/5 (1991), φ. έκδ.
- Νατσούλης Τ., *Αιγαιοπελαγίτικα Θέματα* 35 (1993).
- Νικοδήμου Μοναχού, *ΠΗΔΑΛΙΟΝ της νοητής νηός*, Κων/ος Γκαρπολάς, Αθήνα 1841.
- Νουάρος Μ., *Λαογραφικά Σύμμεικτα Καρπάθου, Α'*, Αθήνα, 1969.
- Ξανθουδάκης, Σ. «τουρκ. levend, ιταλ. Leventi» *Λαογραφία*, 7, 379.
- Οικονομίδης Δ., 'Ο Διόνυσος και η άμπελος εν Νάξω κατά τας αρχαίας και νεωτέρας παραδόσεις', *Ναξιακά* 4/5 (1985).
- Οικονομίδης Δ., «Η σόμπα των Κουδουνάτων», *Ναξιακά* 24/25 (1989).
- Οικονομίδης Δ., «Λαϊκά Μουσικά Όργανα και Χοροί των Ναξίων», *Ναξιακά* 2 (1985).
- Πούχνερ Β., «Το πιπέρι», *Πρακτικά. Β' Συμποσίου Ινστιτούτου Μελετών Χερσονήσου του Αίμου*, Θεσ/νίκη.
- Πούχνερ Β., *Σημειολογία του θεάτρου*, Παϊρίδης, Αθήνα 1985.
- Προμπονάς Ι., «Η γλώσσα των ναξιακών εγγράφων και το παλαιότερον ναξιακόν ιδίωμα», *Επετηρίδα Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών*, 7 (1968).
- Σαββαρή Ε, κ.ά., «Κατοικία στη Νάξο, αναφορά στη σημερινή έκφραση του τρόπου ζωής», *Απεραθίτικα* 1 (1989).
- Σδράκας Ε., *Ο χορός στη θρησκευτική ζωή των ανθρώπων*, Θεσ/νίκη, 1966.
- Σιγάλας Αντ., «Γλωσσικά Ιδιώματα και Εποικισμοί της Νάξου», *Ναξιακόν Αρχείον* 15 (1949).
- Σιδερής Π. Ι. «Οι Ζειμπέκ (έθιμα εν Σύρω)», *Λαογραφία* Δ' (1914).
- Σιμόπουλος Κ., *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τόμ. Β', Αθήνα 1988.
- Σφυρόερας Νικ., *Δημοτικά τραγούδια απ' τ' Απεράθου της Νάξου*, Απεραθίτικος Σύλλογος, Αθήνα 1984, σελ. 51, 120.
- Τουμπακάρης Ι., «Αρχιτεκτονικά μορφολογικά στοιχεία της κατοικίας στην Αλείραθο», *Ναξιακά* 38 (1993).
- Τουμπακάρης Ι., «Σκάλες και ανεφανοί από τον Κινίδαρο», *Ναξιακά* 30/31 (1991).
- Τσάρτας Π., *Κοινωνικές και Οικονομικές επιπτώσεις της τουριστικής ανάπτυξης στο νομό Κυκλάδων*, Ε.Κ.Κ.Ε., Αθήνα 1989, σ. 136 .
- *Φ Ι Λ Ω Τ Ι*, τόμ. Α', Αθήνα 1986.
- Φραγκουλόπουλος Β. - Παυλοπούλου – Φραγκουλοπούλου Β., «Η προίκα στην ορεινή Νάξο κατά τον 17ο αιώνα», *Πρακτ. Α' Πανελ. Συνεδρ. για την ιστορία της Νάξου*, Αθήνα 1994.
- Ψαρράς Μ, «Από τις παλιές απόκριες στο Φιλώτι-Νάξου», *Αιγαιοπελαγίτικα Θέματα* 24 (1992).

- Ψαρράς Μ, «Ένας μιμητικός χορός από το Φιλώτι-Νάξου», *Αιγαιοπελαγίτικα Θέματα* 18 (1990).
- Ψαρράς Μ, «Ναξιακές εκκλησιαστικές παραδόσεις και αιτίες αφανισμού τους», *Ναξιακόν Μέλλον*, 451/15 (1981).
- Ψαρράς Μ, «Ο γεροντίστικος χορός», *Αιγαιοπελαγίτικα Θέματα* 20 (1991).
- Ψαρράς Μ, «Παλιοί Ναξιακοί χοροί και τραγούδια», *Ναξιακά* 2 (1985).
- Ψαρράς Μ., «Από τις παλιές Απόκριες στο Φιλώτι Νάξου», *Αιγαιοπελαγίτικα* (1992).
- Ψαρράς Μ., *Οι παλιές Απόκριες στο Φιλώτι της Νάξου*, Κοινότητα Φιλωτίου Νάξου, 1994.
- Ψυχάρης Ι., «Essais de grammair historique».

